

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПОЛТАВСЬКИЙ ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№3/2022

POLTAVA LAW REVIEW

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

**ПОЛТАВСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

«Полтавський правовий часопис»

«Poltava Law Review»

*електронний науковий журнал
виходить чотири рази на рік*

№ 3/2022

**Полтава
2022**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Заступники головного редактора:

Гуторова Наталія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Козаченко Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Тітко Іван Андрійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Відповідальний секретар:

Божко Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Редакційна колегія:

Батигіна Олена Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Гаращук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Гаркуша Андрій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Гринько Лариса Петрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Кудейкіна Інга, доктор юридичних наук, доцент, керівник навчальної програми юридичного факультету, Ризький університет імені Страдіня (Латвійська Республіка).

Кучерявенко Микола Петрович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, Перший проректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Лаврик Галина Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства Полтавського університету економіки і торгівлі.

Лемешко Олександр Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, перший заступник голови Полтавської обласної ради.

Пашков Віталій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Полховська Інна Костянтинівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Пуделька Йорг, PhD, суддя адміністративного суду Берліну (Федеративна Республіка Німеччина).

Сидоренко Анна Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Синегубов Олег Васильович, доктор юридичних наук, доцент, голова Харківської обласної військової адміністрації.

Столітній Антон Володимирович, доктор юридичних наук, професор, керівник Полтавської обласної прокуратури.

Шевчик Олександр Сергійович, кандидат юридичних наук, заступник директора з навчальної та наукової роботи, доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Адреса редакційної колегії: м. Полтава, 36000, проспект Першотравневий проспект, 5

E-mail: poltava_inst@nlu.edu.ua

ЗМІСТ

Гнатюк Андрій Юрійович

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ..... 6

Гринько Лариса Петрівна

«СЛІДОВА КАРТИНА» ШАХРАЙСТВ, ВЧИНЕНИХ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ
ІНТЕРНЕТ..... 16

Козаченко Анатолій Іванович

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)..... 28

Нoha Petro Petrovych (Нога Петро Петрович)

CONTROL QUALITY OF MEDICINES:
FOREIGN EXPERIENCE..... 42

Тітко Іван Андрійович, Скрипник Андрій Володимирович

«ВОЄННІ ЗМІНИ» КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ:
СПІРНІ ПИТАННЯ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ..... 59

Троцька Марина Василівна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ..... 74

Чорний Геннадій Олексійович, Костенко Марина Володимирівна	
СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА:	
ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ	
СУДОЧИНСТВІ.....	87
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	98

УДК: 347.91

ORCID: 0000-0003-0780-2957

e-mail: andreynatyk13@gmail.com

Andrii Y. Hnatiuk,

Assistant professor at the Department of Criminal Law and Criminal Law Disciplines (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University)

Гнатюк Андрій Юрійович,

асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE SPECIFICS OF CONDUCTING A SEARCH IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Анотація. У статті досліджується питання щодо особливостей проведення обшуку в умовах воєнного стану. Обґрунтовано необхідність проведення обшуку вночі та без залучення понятих якщо існує об'єктивна неможливість їх залучення або потенційна небезпека для життя чи здоров'я. Особливу увагу приділено законності делегування повноважень слідчого судді керівнику органу прокуратури. Здійснено аналіз крізь призму «трискладового тесту» щодо законності, пропорційності та легітимності такого втручання. З'ясовано, що делегування повноважень слідчого судді іншим учасникам процесу суперечить Конституції України. Як вирішення проблеми запропоновано змінювати територіальну підсудність справ. Встановлено, що пропорційність втручання за рішенням неналежного суб'єкта є невиправданою, оскільки немає визначення категорії «відсутність об'єктивної можливості», що може призводити до зловживань повноваженнями слідчого судді. Визначено, що в умовах воєнного стану держава може відступати від своїх зобов'язань, відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (далі-КЗПЛ).

Висунена пропозиція визначити поняття «відсутність об'єктивної неможливості», а також заборонити делегування функцій слідчого судді керівнику органу прокуратури для уникнення зловживання повноваженнями та нівелювання функцій судового контролю, що може призводити до порушення прав та основоположних свобод людини і громадянина, закріплених КЗПЛ. Надано рекомендації, що законодавцю необхідно найближчим часом визначити дефініцію «відсутності об'єктивної можливості» здійснювати повноваження, щоб уникнути зловживання для власних інтересів прокурором, нівелюванням ролі судового контролю та порушень прав та основоположних свобод людини. Автор приходить до думки, що доцільніше не покладати виконання повноважень слідчого судді на керівника органу прокуратури, а змінювати підсудність на відповідних територіях, що передбачено Законом України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII.

Ключові слова: обшук, воєнний стан, делегування повноважень слідчого судді, «відсутність об'єктивної можливості», законність, пропорційність, легітимність мети, основоположні права та свободи людини.

Summary. The article studies the issue of the specifics of conducting a search in conditions of martial law. The need to initiate a search at night and without the involvement of attesting witnesses is substantiated if there is an objective impossibility of involving them or a potential danger to life or health. Special attention is paid to the legality of the delegation of powers of the investigating judge to the head of the prosecutor's office. The analysis was carried out through the prism of the "three-part test" regarding the legality, proportionality, and legitimacy of such an intervention. It was found that the delegation of authority of the investigating judge to other participants in the process contradicts the Constitution of Ukraine. It offers a solution to the problem to change the territorial jurisdiction of cases. It was established that the proportionality of the intervention based on the decision of an improper subject is unjustified since there is no definition of the category "the lack of objective

possibility", which can lead to abuses of the official authority of the investigating judge. It is determined that in martial law conditions, the state can deviate from its obligations, in accordance with Article 15 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as ECHR). The proposal is made to define the concept of "absence of objective impossibility", as well as to prohibit the delegation of the functions of the investigating judge to the head of the prosecutor's office in order to avoid the abuse of powers and the leveling of the functions of judicial control, which may lead to the violation of the rights and fundamental freedoms of a person and a citizen, enshrined in ECHR.

Key words: search, martial law, legality, proportionality, legitimacy of law, fundamental human rights and freedoms.

Постановка проблеми. Порядок проведення слідчих (розшукових) дій останніми роками неодноразово доповнювався положеннями, що гарантують дотримання прав та свобод людини. Така слідча дія як обшук зазнала найбільших корегувань, про що свідчить надання можливості відеозапису особою, у якій проводиться обшук та його адвокатом, допуск останнього на будь-якій стадії цієї процесуальної дії, особливості вилучення комп'ютерної техніки та інше. Оскільки обшук є слідчою дією, яка полягає у значному втручанні у права та свободи особи, тому законодавець закріпив необхідні умови допустимості такої дії, а саме передбачивши обов'язкову участь мінімум двох понятих, безперервну відео фіксацію, забезпечення проведення у денний час, за винятком невідкладних випадків та інші гарантії. У зв'язку із застосуванням національними судами доктрини «плодів отруєного дерева» все більше ухвалюється вироків, в яких похідні докази від тих, що вилучені під час обшуку, визнаються недопустимими. Враховуючи це можна констатувати, що обшук посідає важливе місце серед ієрархії слідчих дій.

З початком повномасштабної війни та введенням воєнного стану в Україні виникла необхідність реформування кримінально-процесуальних законодавчих

актів для ефективного та оперативного здійснення кримінального провадження в сучасних умовах. Прийнятим законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 року № 2201-IX (далі – Закон України № 2201-IX) внесено низку змін, серед яких важливе місце посідають положення оновленої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Вказані зміни значно вплинули на процедуру обшуку та як результат потребують аналізу на відповідність національному законодавству та міжнародним конвенціям.

Стан опрацювання обраної проблематики останніх публікацій та досліджень. Питання щодо проведення обшуку неодноразово досліджували такі науковці: Ю.П. Аленіна, В.П. Бахін, С.Ф. Денисюк, А.М. Колодій, Ю.М. Черноус, О.Г. Яновська та інші. Проте їхні роботи стосувалися здебільшого поняття, особливостей, процесуальних аспектів здійснення, етапів проведення обшуку тощо. У зв'язку із внесеними змінами вважаємо за необхідне проаналізувати особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану та таких нововведень Конституції України.

Мета. Мета статті полягає в здійсненні комплексного дослідження законодавчих змін в умовах воєнного стану щодо проведення обшуку, зокрема крізь призму європейських стандартів дотримання прав та основоположних свобод людини, визначенні проблем теоретичного та практичного характеру та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України проведення обшуку необхідне для виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування та фіксації відомостей про обставини кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуто в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження осіб у розшуку [1]. Практично жодне досудове розслідування у кримінальному провадженні по

тяжкому або особливо тяжкому злочину яке завершується складанням обвинувального акту не обходиться без цієї слідчої дії. Тобто, можна констатувати, що обшук є важливим інструментом у діяльності органу досудового розслідування та його результативна реалізація дає змогу здійснити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, зібравши доказову базу.

Положеннями ч. 4 ст. 233 КПК України передбачено, що проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 години до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного, а також крім здійснення кримінального провадження у порядку, встановленому ст. 615 КПК України [1]. Вважаємо такі зміни необхідними в сучасних умовах. Можна змодельовати ситуацію, коли вночі буде затримано особу підозрювану у колабораціонізмі та виникне необхідність невідкладно провести обшук його житла чи іншого володіння. Така нагальність пояснюється тим, що в разі зволікання можуть бути знищені чи приховані докази. Разом з тим необхідно також говорити про те, що правоохоронні органи не повинні зловживати можливістю проведення «нічного» обшуку, якщо для цього дійсно немає нагальної проблеми та достатніх підстав.

Новим для кримінального процесу стало також надання правоохоронним органам можливості не залучати понятих для проведення слідчих дій, якщо таке залучення є обов'язковим. Відповідно до вищевказаної статті обшук можна проводити без залучення понятих за таких умов: якщо існує об'єктивна неможливість їх залучення або потенційна небезпека для їхнього життя чи здоров'я. У такому разі повинен проводитися безперервний відеозапис обшуку за допомогою доступних технічних засобів [1]. Для визначення необхідності та законності таких змін слід зазначити, що інститут понятих покликаний забезпечити процесуальні гарантії прав особи та унеможливити свавілля з боку правоохоронних органів, підтвердити правильність фіксації порядку здійснення, зміст та результати проведення обшуку [2]. Такі зміни є виправданими в

сучасних реаліях. Наприклад, коли обшук проводиться в місцях, де відбуваються бойові дії й можуть виникати небезпечні умови для життя та здоров'я понять. Або ж у випадках, коли обшук проводиться під час комендантської години, протягом якої заборонено перебувати на вулиці, у інших громадських місцях без спеціальних перепусток [3]. Сьогодні ані законодавством, ані судовою практикою не визначено поняття «об'єктивна неможливість», оскільки вона встановлюється в кожному конкретному випадку з урахуванням обставин, що відбуваються. Це у свою чергу може призводити до зловживань з боку правоохоронних органів.

Що стосується обов'язковості здійснення безперервного відеозапису обшуку за допомогою доступних технічних засобів, то вважаємо такі положення актуальними, оскільки в сучасних умовах діджиталізації суспільства зафіксувати слідчу дію за допомогою смартфона простіше, аніж знайти та скласти протокол за участю понять. Важливими в контексті наведеного є положення абз. 3 ч. 2 ст. 104 КПК України, що до протоколу обшуку не можуть бути внесені дії та обставини, які не були зафіксовані в звуко- та відео-записі та не можуть бути використані як доказ у кримінальному провадженні [1]. Згідно з ч. 6 ст. 107 КПК України у випадках, коли застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження є обов'язковим і не здійснювалося, наслідком є визнання такої слідчої дії проведеної з порушенням, а відомостей, отриманих у результаті її проведення недопустимими доказами [1].

Досить цікавим в аспекті дослідження змін щодо проведення обшуку є положення, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, відповідно до якого керівнику органу прокуратури делеговано повноваження слідчого судді у разі, коли останній об'єктивно не має можливості для їх виконання. Саме тому виникають питання з приводу законності такого делегування, можливих зловживань та порушень прав громадян. Право на особисту недоторканність та недоторканність житла гарантовані ст. 30 Конституції України та ст. 8 КЗПЛ. Згідно із зазначеним положенням КЗПЛ таке втручання органів державної влади

може бути виправдано в разі, коли було дотримано так званий «трискладовий тест», що передбачає законність, пропорційність та наявність легітимної мети для втручання [4]. Отже, проаналізуємо проведення даної слідчої дії під час воєнного стану крізь призму зазначених принципів.

Законність як один із критеріїв втручання в приватне життя особи передбачає, що обшук повинен проводитися відповідно до національного законодавства, зокрема Конституції України та положень КПК України. Європейський суд з прав людини (далі-ЄСПЛ) у своїй практиці визначає, що принцип законності включає в себе наявність нормативного підґрунтя в національній системі, доступність та ясність законодавчих положень та наявність дієвих гарантій для дотримання прав людини при здійсненні процесуальних дій [5]. Отже, проаналізувавши наведені елементи засади законності можемо підсумувати, що проведення обшуку за рішенням керівника прокуратури передбачене п. 2 ч. 1 ст. 615 та ст. 234 КПК України, у якому цілком доступно викладено порядок та процедуру його проведення, тому зацікавлена особа може передбачити для себе наслідки здійснення такого обшуку. У разі, коли обшук буде проведено незаконно, то отримані докази мають бути визнані недопустимими.

При дослідженні законності виконання керівником прокуратури повноважень слідчого судді, необхідно звернутися до ч. 1 ст. 124 Конституції України, відповідно до якої заборонено делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншим органам чи посадовим особам [6]. Таким чином, можемо говорити про те, що делегування повноважень слідчого судді прямо суперечить Конституції України.

З аналізу ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII (далі – Закон України № 389-VIII) та п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України [1, 7] видається логічним, що в разі неможливості здійснення правосуддя, одним із проявів якого є судовий контроль за дотриманням прав та свобод осіб у

кримінальному провадженні, може бути змінена територіальна підсудність справ, що розглядаються в цих судах або за місцезнаходженням цих судів.

Аналізуючи питання щодо наявності легітимної мети, необхідно звернутися до п. 2 ст. 8 КЗПП, яким передбачено, що порушення прав може здійснюватися для національної й громадської безпеки, економічного добробуту країни, запобігання заворушенням або злочинам, захисту здоров'я, моралі або прав та свобод інших осіб [8]. Згідно з ч. 1 ст. 234 КПК України мета обшуку полягає у виявленні та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя або майна, здобутого в результаті його вчинення, встановлення місця перебування розшукуваних осіб [1]. Отже, у кожній справі потрібно виходити з конкретних обставин, щоб проведення обшуку відповідало його законній меті, що визначена ч. 1 ст. 234 КПК України та враховуючи запровадження воєнного стану на всій території України.

Пропорційність втручання передбачає, що втручання, здійснене органами державної влади повинне відповідати нагальній суспільній проблемі, бути співмірним з легітимною метою та достатньо обґрунтованим [5]. Як зазначав ЄСПЛ у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» від 26.03.1979 року: для того, щоб визначити виправданість того чи іншого втручання, потрібно виходити з сукупності фактів та обставин конкретної справи [9, с. 147]. Таким чином, пропорційність втручання за рішенням неналежного суб'єкта є не виправданою, оскільки процесуальне законодавство не містить визначення категорії «відсутність об'єктивної можливості», що може призвести до довільного тлумачення керівником органу прокуратури та зловживань повноваженнями слідчого судді. Тобто, законодавцю найближчим часом необхідно законодавчо визначити критерії неможливості виконання слідчим суддею повноважень та підтверджувати таку інформацію на офіційному ресурсі відповідного суду, у разі якщо не було змінено підсудності.

У ст. 15 КЗПЛ міститься положення, що під час надзвичайної ситуації, під ознаки якої підпадає війна, держава має право відступити від своїх зобов'язань [8]. Отже, справді допускається відступ від статті 8 КЗПЛ, оскільки вона не становить виняток передбачений п. 2 ст. 15 КЗПЛ.

Висновки та пропозиції. Таким чином, можемо говорити про позитивний характер змін в кримінальному процесі, що були викликані новими реаліями. Проведення обшуку в нічний час, без залучення понятих та з обов'язковою відеофіксацією в такому разі є необхідними для здійснення ефективного розслідування кримінальних правопорушень та збереження здоров'я та життя його учасників. Проаналізувавши ст. ст. 8, 15 КЗПЛ можемо говорити, що обшук в умовах воєнного часу відповідає принципам законності, пропорційності та легітимності мети. Однак проведення обшуку за рішенням керівника органу прокуратури, прирівнюється до делегування функцій слідчого судді прямо суперечить Конституції України. Законодавцю необхідно найближчим часом визначити дефініцію «відсутності об'єктивної можливості» здійснювати повноваження, щоб уникнути зловживання для власних інтересів прокурором, нівелюванням ролі судового контролю та порушень прав та основоположних свобод людини. На нашу думку, доцільніше не покладати виконання повноважень слідчого судді на керівника органу прокуратури, а змінювати підсудність на відповідних територіях, що передбачено Законом України № 389-VIII.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17>. (дата звернення: 06.09.2022).

2. Маленко О. Інститут понятих у кримінальному процесі. *Протокол.ua*. 2015. URL: https://protocol.ua/ua/institut_ponyatih_u_kriminalnomu_protsesi_ukraini/.(дата звернення: 06.09.2022).

3. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 р. № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 06.09.2022).
4. Кульчицька А. Обшук. Чи можливо провести законно? *Василь Кісіль і Партнери*. 2020. URL: <https://vkr.ua/>. (дата звернення: 06.09.2022).
5. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. 2018. URL: Режим доступу до ресурсу: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf. (дата звернення: 06.09.2022).
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-0#Text>. (дата звернення: 06.09.2022).
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. (дата звернення: 06.09.2022).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція. Міжнародний документ. Протокол від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 06.09.2022).
9. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. Київ: ВАПЛІТЕ, 2015. 208 с.

УДК: 343.98

ORCID: 0000-0003-1861-8354

e-mail: gull_ukr@ukr.net

Larysa P. Grynko,

at the Department of Criminal Law and Criminal
Law Disciplines
(Poltava Law Institute of The Yaroslav Mudryi
National Law University)

Гринько Лариса Петрівна,

доцент кафедри кримінального права та
кримінально-правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

«СЛІДОВА КАРТИНА» ШАХРАЙСТВ ВЧИНЕНИХ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ ІНТЕРНЕТ

«TRACE PICTURE» OF FRAUD ON THE INTERNET

Анотація. У статті надано характеристику слідової картини шахрайств, учинених через мережу Інтернет. Проаналізовано судову практику та позиції вчених-криміналістів з окресленої проблематики, зокрема на основі аналізу судової практики узагальнено статистичні дані. За результатами проведеного дослідження проаналізовано сліди, які залишають злочинці при вчинення шахрайств в мережі Інтернет (віртуальні та матеріальні). Наголошено, що крім матеріальних та ідеальних слідів, особливе місце посідають віртуальні сліди злочину, що як наслідок, суттєво впливають на його розкриття та розслідування. Досліджуваний злочин характеризується високою латентністю, насамперед, через складнощі виявлення слідів такого злочину. Тому, особливу увагу приділено дослідженню віртуальних слідів. Запропоновано поділ віртуальних слідів на сліди, які залишаються на електронних носіях та ті, які містяться в мережі Інтернет. Це сліди, які залишаються на сторінках соціальних мереж; рахунках в електронних платіжних засобах та системах; серверах електронних пристроїв; серверах мобільного оператора; інтернет-сайтах; URL Веб сторінках; на накопичувачах пам'яті електронних пристроїв. Матеріальні сліди знаходять

свій прояв у вигляді: слідів пальців рук, що залишаються на мобільних пристроях, планшетах, комп'ютерах та носіях, що використовувались під час вчинення шахрайства, а також предметах, отриманих у його результаті; роздруківки файлів, переписки, скринів, фотозображень з комп'ютерних та інших електронних пристроях; роздруківки банківських рахунків; квитанцій, чеки про оплату, платіжні доручення тощо. Специфічність слідів шахрайств, вчинених через мережу Інтернет зумовлює труднощі у виявленні та розслідуванні зазначеної категорії злочинів. Такий стан потребує належного їх аналізу та дослідження, що реалізує можливість розробки методичних рекомендації для подальшого розслідування та розкриття цього різновиду кримінальних правопорушень.

Ключові слова: шахрайство, комп'ютерні технології, шахрайство в мережі Інтернет, кіберзлочини, слідова картина шахрайств, віртуальні сліди, кіберпростір.

Summary. The article describes the trace pattern of fraud committed through the Internet. Analyzed the judicial practice and the positions of forensic scientists on the outlined issues. Based on the results of the research, traces left by criminals when committing fraud on the Internet were analyzed. It is emphasized that in addition to material and ideal traces, a special place is occupied by virtual traces of a crime, which, as a result, significantly affects the complexity of its disclosure and investigation. The investigated crime is characterized by high latency, primarily due to the difficulty of detecting traces of such a crime. Therefore, special attention is paid to the study of virtual traces. The division of virtual traces into traces that remain on electronic media and those contained in the Internet is proposed. These are traces that remain on the pages of social networks; accounts in electronic means of payment and systems; servers of electronic devices; mobile operator servers; Internet sites; URL of web pages; on memory drives of electronic devices. Material traces are manifested in the form of: fingerprints left on mobile devices, tablets, computers and media used during fraud, as

well as items obtained as a result of it; printouts of files, correspondence, screens, photos from computer and other electronic devices; printouts of bank accounts; receipts, payment checks, payment orders, etc. The specificity of traces of fraud committed through the Internet causes difficulties in detecting and investigating the specified category of crimes. Such a state requires their proper analysis and research, which will provide an opportunity to develop methodological recommendations for further investigation and disclosure of this type of criminal offenses.

Keywords: fraud, computer technology, fraud on the Internet, cybercrime, fraud pattern, virtual traces, cyberspace.

Постановка проблеми. Впровадження нових технологій безпосередньо корелює з зростанням числа користувачів мережею Інтернет, що, безумовно, впливає і на підвищення рівня кіберзлочинності. За останні п'ять років в Україні кількість інформаційних злочинів зростає щонайменше у 2,5 рази [1]. Пандемія коронавірусу змусила людство все більше переходити в інформаційний простір, що також вплинуло на зростання кіберзлочинів на 25% [2].

Серед злочинів, що вчинюються в мережі Інтернет, особливе місце займають шахрайства. Інтернет-шахрайства характеризуються високим рівнем латентності, що зумовлено бурхливим розвитком інформаційних технологій та запровадженням нових способів вчинення цього злочину. Нині шахрайство з використанням можливостей мережі «Інтернет», як вважає С.В. Шапочка, зберігає сталу тенденцію до еволюціонування, з'являються нові його види чи вдосконалюються вже відомі, зокрема: у сфері дистанційного банківського обслуговування, з електронними платіжними системами й системами експрес-оплати товарів і послуг (жебрацтво, фейкові банки, біржі праці, електронні віртуальні гаманці, фейкові листи від чужого імені, інтернет-аукціони, інтернет-лотереї, віртуальні казино й тоталізатори), кредитне шахрайство, кіберсквоттинг, рерайтинг, серфінг, креммінг, банкоматне шахрайство (фішинг, скімінг, використання «білого пластику»), застосування шпигунських програм (spyware,

keyloggers), використання програмного забезпечення, sms-шахрайство тощо [3, с. 145]. Такий стан зумовлює дослідження та розробку нових методів протидії злочинності.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Слідова картина шахрайств, вчинених через мережу Інтернет, була предметом досліджень багатьох науковців. Зокрема, присвятили свої праці А. І. Анапольська, Р. С. Атаманов, Н. М. Ахтирська, А. Ф. Волобуєв, С. В. Головкін, С. М. Князєв, Н. Ю. Кириленко, С. М. Князєв, А. В. Крижевський, О. В. Курман, О. Л. Мусієнко, Т. В. Охрімчук, Т. А. Пазинич, В. П. Сабадаш, С.В. Самойлов, М. М. Федотов, С. С. Чернявський, С. В. Шапочка, А. Ю. Юрчук та інші. Разом з тим, стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій надав можливість зародження нових способів злочинних діянь, що стало негативним явищем та вимагає сучасних методів дослідження, розкриття та розслідування шахрайств, вчинених через мережу Інтернет і є одним з актуальних питань, яке постає сьогодні.

Метою статті є надання характеристики слідової картини шахрайств, вчинених через мережу Інтернет як елемента криміналістичної характеристики розглядуваного виду злочину.

Виклад основного матеріалу. Будь-який злочин змінює первинну обстановку. Виявлення та аналіз таких змін, зокрема наявних слідів злочину, має важливе значення для всебічного, повного та об'єктивного дослідження усіх обставин злочинної події.

Слідова картина злочину - це сукупність джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого злочину [4, с. 253]. Матеріальні сліди злочину включають у себе сліди-відображення, сліди-предмети і сліди-речовини. Ідеальні сліди злочину – це уявний образ у пам'яті особи, що відображає подію в свідомості людини.

У разі вчинення шахрайств через мережу Інтернет, їх сліди мають істотні особливості, пов'язані з тим, що вчинення злочину здебільшого пов'язане з

використанням великого різноманіття носіїв комп'ютерної інформації, що мають різну природу – пам'ять комп'ютера, лінії електрозв'язку, роздруківки матеріалів із принтера тощо, для роботи з якими потрібні різноманітні технічні засоби, а в багатьох випадках – ще й навички та спеціальні знання [5, с. 5]. Тому, слід погодитись з авторами, які наголошують, що сліди комп'ютерних злочинів рідко виявляються у змінах навколишнього середовища [6, с. 38; 7, с. 263]. Такі сліди, по більшій мірі, утворюються в інформаційному просторі та відбиваються на апаратних, програмних чи інформаційних елементах носіїв комп'ютерної інформації. Звичайно, виникають складнощі як зі встановленням тих користувачів, які безпосередньо вчиняють шахрайські дії, так і встановленням слідів, які залишили злочинці.

Це пояснюється тим, що віртуальний штучно створений простір, в якому моделюється, зберігається, переміщається інформація закодована, як правило, з використанням двійкового коду, яка може становити найрізноманітніші відомості про об'єктивний світ. Така інформація зберігається в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їх зберігання, обробки й передачі, таких як жорсткі диски, кластери логічних дисків, сервери – data center, онлайн-сховища – cloud storage, внутрішні енергозалежні флеш-пам'яті, зовнішні карти пам'яті тощо [8, с. 5].

При вчиненні шахрайств через мережу Інтернет, у більшості випадків, злочинці використовують телефон, комп'ютер, ноутбук, планшет або інший пристрій, кожний з яких має свою IP-адресу, тобто адресу вузла, з якого можуть заходити користувачі, але за якою неможливо встановити конкретний унікальний комп'ютер, з якого здійснювалося шахрайство. Як пишуть В.М. Горлач та В.М. Макар, IP-адреса складається з адреси мережі, підмережі та локальної хост-адреси (Host), яка є унікальна для кожного вузла. Кожен хост може мати не тільки IP-адресу, але й ім'я, які діляться на частини, що розділяються крапками. Список таких імен зберігається в спеціальній базі даних доменів служби імен DNS (Domain Name System) [9, с. 21]. Виходячи з цього,

можна стверджувати, що одним із головних завдань є встановлення точок доступу, з яких здійснювалися шахрайські дії злочинця.

Розглядаючи віртуальні сліди, треба зазначити, що ці сліди несуть в собі значущу інформацію нарівні з традиційними видами слідів. Цієї думки дотримується ряд вчених. Так, В.О. Мещеряков виокремлює віртуальні сліди в самостійну групу нарівні з ідеальними та матеріальними. Він вважає, що в результаті електронно-цифрового відображення на матеріальному носії фіксується образ з цифрових значень параметрів формальної математичної моделі спостережуваного реального фізичного явища [10, с. 266]. Такої ж думки і Я. Найдзон, яка доповнює класифікацію слідів віртуальними та розглядає їх як цифровий образ, електронні сигнали, що залишаються в пам'яті електронних і подібних до них пристроїв, що передаються за допомогою заданого алгоритму і мають кримінально-релевантне значення. Віртуальні сліди можна розглядати як діяльність особистості у віртуальному просторі [11 с. 306].

Крім того, сутність віртуальних слідів проявляється у їх характерних ознаках, серед них: відсутність фізично цілісної структури; зв'язок із матеріальним носієм; специфічний механізм слідоутворення; багато компонентний характер, складна інформаційна структура, в якій поряд зі значущою кримінально-релевантною інформацією міститься значний обсяг допоміжних даних, що відповідають за цілісність і доступність комп'ютерної інформації віртуального сліду; вилучення віртуальних слідів можливе лише за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів; нестабільний характер, адже вони не мають міцного зв'язку із записуючим інформацію пристроєм, а також легко піддаються знищенню [12 с. 378].

Щодо класифікації віртуальних слідів, то у криміналістичній літературі здійснювалися спроби виокремити віртуальні сліди. Так, Я. Найдзон поділяє віртуальні сліди на 4 групи: - за походженням: 1) електронна інформація, створена ЕОМ у процесі своєї роботи; 2) електронна інформація, створена в процесі діяльності людини; 3) похідна електронна інформація, створена

комп'ютером на основі введених даних користувачем, або навпаки, інформація, створена з даних, згенерованих комп'ютерною системою; - за формою подання: 1) людиночитабельна інформація (інформація, доступна для сприйняття людиною); 2) машиночитабельна інформація (інформація, представлена у вигляді машинного коду); - за місцем зберігання: 1) дані, що зберігаються в комп'ютерних системах (ЕОМ, сервери, локальні мережі, глобальні мережі); 2) дані, скопійовані або переміщені користувачем на електронні носії (жорсткі диски, компакт-диски, накопичувачі); 3) паперові копії людиночитабельної або машиночитабельної інформації (копії листування, скріншоти та ін.); - за формою: 1) вихідні дані (інформація, введена людиною); 2) людиночитабельні та машиночитабельні бази даних; 3) коди шифрування; 4) програмне забезпечення різних видів; 5) комп'ютерні системи (ЕОМ, сервери, локальні мережі, глобальні мережі) [11 с. 305-306].

А.Б. Смушкин вважає, що будь-які дії з високоточними пристроями залишають свій слід в їхній пам'яті. Найбільш явними у такому разі виступають сліди в пам'яті комп'ютера, які поділяються на сліди включення і виключення, а також сліди різних операцій із вмістом пам'яті, сліди дій з програмами і відомості про роботу в мережі Інтернет, локальних та інших мережах. Віртуальні сліди є доказами вчинення або планування злочину конкретною особою або групою осіб [13, с. 44].

О.Л. Мусієнко в основу класифікації покладає процесуальне положення суб'єкта: 1) сліди на комп'ютері злочинця; 2) сліди на комп'ютері жертви [14, с. 56].

Г.К. Авдеєва та С.В. Стороженко до видів електронних слідів включають :

- інформацію, яка міститься в журналах операційних систем та окремих програмних продуктів,
- дані електронного листування, за допомогою яких можна встановити дату та час, адресу відправника тощо,

- дані на різних сайтах (Facebook, Twitter), які залишають електронні сліди у вигляді повідомлень, пошукових запитів, фотознімків тощо [15, с. 171].

Аналіз судової практики по справам про шахрайства, вчинених через мережу Інтернет, свідчить, що віртуальні сліди є найбільш розповсюдженими і складають 67 % від загальної кількості узагальненої судової практики, на відміну від матеріальних й ідеальних, які в свою чергу складають лише 29% і 4%.

Віртуальні сліди можна поділити на сліди, які залишаються на електронних носіях та ті, які містяться в мережі Інтернет. Це сліди, які залишаються на:

- сторінках соціальних мереж («Instagram», «Фейсбук» та інші) у вигляді інформації про товар, переписки, прикріплених фото товару тощо (складає 74%). Так, ОСОБА_1 умисно з корисливих мотивів для власного безпідставного збагачення шляхом обману та зловживання довірою, шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки для вчинення шахрайських дій, зловживаючи довірою потерпілої ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, жительки АДРЕСА_2, яка ґрунтувалася на довірливих відносинах, що склалися між ними внаслідок листування в соціальній мережі «Інстаграм», викликаних бажанням ОСОБА_2 придбати кросівки марки «UTERQUE», оголошення про продаж яких було оприлюднено в соціальній мережі «Інстаграм», за інтернет-посиланням ІНФОРМАЦІЯ_3 усвідомлюючи протиправний та суспільно небезпечний характер своїх дій та їх наслідків, заволоділа майном ОСОБА_2, а саме грошовими коштами в загальній сумі 3 690 грн. [16].

- рахунках в електронних платіжних засобах та системах (16%);

- серверах електронних пристроїв (ІР-адреса комп'ютерного обладнання), що дозволяє встановити точку доступу до комп'ютера (67%);

- серверах мобільного оператора (43%). Прикладом є наступна справа. ОСОБА_1, діючи умисно з корисливих мотивів для власного безпідставного збагачення, шляхом обману та зловживання довіри, шляхом незаконних операцій

із використанням електронно-обчислювальної техніки, а саме Інтернет-ресурсу, призначеного для розміщення повідомлень, з метою вчинення шахрайських дій, перебуваючи на території Шевченківського району м. Львова, у невстановленому досудовому розслідуванні точному місці в кінці 2021 року створила сторінку в соціальній мережі «Фейсбук» під назвою « ОСОБА_7 », за допомогою якої розмістила оголошення про надання послуг по оренді житла в групі соціальної мережі «Фейсбук», з вказанням мобільного номеру телефону НОМЕР_1 . В подальшому, ОСОБА_1 , використовуючи мобільний номер телефону НОМЕР_1 , з зареєстрованим на ньому месенджером «Вайбер», 08.03.2022 за допомогою телефонних дзвінків та шляхом надсилання текстових повідомлень, запропонувала та обговорила з потерпілим ОСОБА_2 умови оплати та надання послуг по оренді житла за адресою: АДРЕСА_2 , яким не володіла та не мала на меті здавати в оренду [17];

- інтернет-сайтах, у вигляді фотографій, відгуків та коментарій, результатів спілкування злочинця і потерпілого) (33%);

- URL Веб сторінках (7 %);

- накопичувачах пам'яті електронних пристроїв, за допомогою яких передається інформація (жорсткі диски, магнітні стрічки, оптичний диск, дискета, пам'ять телефону, пам'ять сім карт, пам'ять флеш карт), у вигляді електронних документів, слідів з'єднання, історії інтернет-браузера, sms повідомлення, фото, скрин переписки, історії голосових повідомлень тощо (54%).

До матеріальні слідів можна віднести сліди у вигляді:

- слідів пальців рук, що залишаються на мобільних пристроях, планшетах, комп'ютерах та носіях, що використовувались під час вчинення шахрайства, а також предметах, отриманих у його результаті (6%);

- роздруківки файлів, переписки, скринів, фотозображень з комп'ютерних та інших електронних пристроях (38%);

- роздруківки банківських рахунків (34%);

- квитанцій, чеки про оплату, платіжні доручення (22%) тощо.

Основою вчинення шахрайства є вміння злочинця грати на почуттях людей, використовувати слабкі сторони їх характеру, маніпулювати їх діями. Тому типовими слідами шахрайства є сліди, які залишилися у свідомості потерпілого, його близького оточення, свідків. Залежно від суб'єктивних можливостей потерпілого, часу контакту з шахраєм, жертва може до дрібниць описати зовнішність шахрая (шахраїв), його поведінку, особливі прикмети міміки, голосу, ходи, наявність згубних звичок, прикмети одягу. Важливого значення набуває повідомлення потерпілим змісту розмови із злочинцем, обізнаності останнього у особливостях певної сфери життєдіяльності, у якій шахрай проявив себе спеціалістом [18, с. 54].

Висновки та пропозиції. Бурхливий розвиток інформаційних технологій породжує нові способи вчинення Інтернет-шахрайств. Багатоманіття способів шахрайства зумовлює широкий спектр слідів його вчинення. Специфічність слідів шахрайств, вчинених через мережу Інтернет, створює труднощі у виявленні та розслідуванні зазначеної категорії злочинів. Такий стан потребує належного їх аналізу та дослідження, що надасть можливість розробки методичних рекомендації для подальшого розслідування та розкриття цього різновиду кримінальних правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1. За п'ять років кіберзлочинність в Україні виросла вдвічі. *Економічна правда*. 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/21/652782/>. (дата звернення: 06.09.2022).
2. Кількість кіберзлочинів в Україні в 2021 році зросла на 25%. *РБК-Україна*. 2021. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kolichestvo-kiberprestupleniy-ukraine-2021-1622012394.html>. (дата звернення: 06.09.2022).
3. Шапочка С.В. До питання запобігання окремим видам шахрайства, яке вчинюється з використанням можливостей мережі Інтернет. *Боротьба з*

організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014. № 1 С. 145-149.

4. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.

5. Білоусов А. С. Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2008. 20 с.

6. Паламарчук Л. П. Розслідування злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій : монографія. Київ, 2007. 144 с.

7. Дуда Х. І. Поняття комп'ютерних слідів злочину. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. №197 (Ч. 1). С. 262-267.

8. Майстренко М.М., Татарин І.І. Проблемні аспекти доказування шахрайств, вчинених у кіберпросторі. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2021. № 52. С. 85-89.

9. Горлач В.М., Макар В.М. Побудова та адміністрування INTRANET-мереж. Ч. 1. Основи мережних технологій : Тексти лекцій. Львів, 1999. 45 с.

10. Мещеряков В.А. Следы преступлений в сфере высоких технологий *Библиотека криминалиста*. 2013. № 5 (10). С. 265-269.

11. Найдъон Я. Поняття та класифікація віртуальних слідів кіберзлочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019 № 5. С. 304-307. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/57.pdf>. (дата звернення: 06.09.2022).

12. Хижняк Є.С. До питання визначення поняття «віртуальні сліди». URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15070/Хижняк%pdf>.(дата звернення: 06.09.2022).

13. Смушкин А.Б. Виртуальные следы в криминалистике. *Законность*. 2012. № 8. С. 43-45.

14. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: монографія. Харків: Право, 2009. 168 с. URL:

https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2010/Musienko_2009.pdf.

(дата звернення: 09.09.2022).

15. Авдєєва Г.К., Стороженко С.В. Електронні сліди: поняття та види.

URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13283/1/> (дата звернення: 09.09.2022).

16. Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 25.03.2022 року, справа № 346/5233/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/103771378>. (дата звернення: 09.09.2022).

17. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 22.07.2022 року, справа № 466/2568/22 <https://reustr.court.gov.ua/Review/105375720>. (дата звернення: 09.09.2022).

18. Головкін С.В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ. 2008. 216 с.

УДК: 340.15

ORCID: 0000-0002-4568-7964

E-mail: a.i.kozachenko@ukr.net

Anatoliy I. Kozachenko,

Head at the Department of Theoretical
Legal Subjects

(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Козаченко Анатолій Іванович,

завідувач кафедри теоретико-правових
дисциплін

(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

LEGAL REGULATION OF FINANCIAL ACTIVITIES OF ZEMSTVO LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE (SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY)

Анотація. Визначено, що фінансова незалежність органів місцевого самоврядування у межах визначених повноважень є однією з найважливіших умов побудови демократичної держави та основним принципом функціонування сучасного місцевого самоврядування (реформи якого розпочаті у 2014 році в сучасній Україні). У статті проведено аналіз земського законодавства другої половини ХІХ ст., що врегульовувало фінансову діяльність земського самоврядування. Основними законодавчими актами у галузі фінансової діяльності земств були «Положення про губернські та повітові земські установи» 1864 року та 1890 року. Вони передбачали фінансову самостійність земств, право земств на формування власного кошторису прибутків та видатків, право на стягнення земських зборів, визначали обсяг повноважень органів земського самоврядування з питань фінансової діяльності, встановлювали урядовий

контроль за їхньою фінансовою діяльністю. «Тимчасові правила для земських установ у справах про земські повинності, народне здоров'я і громадське піклування» 1864 року, «Правила про обіг сум земських установ у касах Міністерства фінансів» 1874 року і 1895 року та інші законодавчі акти деталізували регулювання фінансової діяльності земств. До підзаконних актів відносилися акти органів державної влади: укази Сенату, ухвали Державної Ради, циркуляри МВС та Міністерства фінансів, циркуляри губернаторів, ухвали губернського присутствія, постанови казенної палати та палати управління державним майном. До нормативно-правових актів у галузі фінансів відносилися затверджені губернатором постанови губернських та повітових земських зібрань. Практика діяльності земського самоврядування впродовж другої половини ХІХ ст. виявила прогалини у законодавстві. Це спричинило внесення змін до нормативно-правових актів, що регламентували земські фінанси. Зміни в урядових актах передбачали посилення контролю за фінансовою діяльністю земств з боку держави. Натомість органи земського самоврядування ініціювали внесення таких змін, які удосконалювали систему земських зборів та механізм їх стягнення, сприяли наповненню земського бюджету.

Ключові слова: земське самоврядування, земство, статистика, законодавство, збір, податок, фінанси, бюджет.

Abstract. The article analyzes zemstvo legislation of the second half of the 19th century which regulated the financial activities of zemstvo self-government. The main legislative acts concerning financial activity of zemstvos were “Regulations on Provincial and District Zemstvo Institutions” of 1864 and 1890. They provided for partial financial independence of zemstvos, the right of zemstvos to form income and expenditure estimates on their own, the right to levy zemstvo fees, determined the scope of powers of zemstvo self-government bodies in matters of financial activities, and established governmental control over their financial activities. “Temporary Rules for Zemstvo Institutions in Matters of Zemstvo Duties, Public Health and Public Care”

of 1864, “Rules on Circulation of Funds of Zemstvo Institutions in Treasury of Ministry of Finance” of 1874 and 1895 and other legislative acts detailed the regulation of zemstvos’ financial activities. The by-laws included such acts of state authorities as: decrees of the Senate, resolutions of the State Council, circular notes of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Finance, governors’ circular notes, resolutions of the Special Provincial Council, resolutions of the Treasury Chamber and the Chamber of State Property Management. Legal acts concerning financial matters included resolutions of provincial and district zemstvo assemblies approved by the governor. The practice of zemstvo self-government activities during the second half of the 19th century revealed gaps in the legislation. This caused amendments to the legal acts regulating zemstvo finances. The amendments of government acts provided for the strengthening of control over the financial activities of zemstvos by the state. Instead, the bodies of zemstvo self-government initiated such amendments that improved the system of zemstvo fees and the mechanism of their collection.

Key words: zemstvo self-government, zemstvo, statistics, legislation, fee, tax, finances, budget.

Постановка проблеми. Фінансова незалежність органів місцевого самоврядування у межах визначених повноважень є однією з найважливіших умов побудови демократичної держави та основним принципом функціонування сучасного місцевого самоврядування. Започаткована у 2014 р. реформа місцевого самоврядування в Україні на принципах децентралізації, окрім іншого, передбачає впровадження принципу фінансової самостійності органів самоврядування. З огляду на це, варто звернути увагу на історичний досвід фінансової діяльності органів земського самоврядування, що діяли на території українських губерній.

Після проголошення незалежності України місцеве самоврядування все ще зберігало низку ознак характерних для радянської доби. Однією із таких ознак було збереження радянського механізму фінансування обласних рад за рахунок

державного бюджету, що суперечило принципу незалежності місцевого самоврядування. За умов реформи децентралізації вивчення досвіду законодавчого забезпечення фінансової самостійності земського самоврядування може стати в нагоді у наш час.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Фінансова діяльність українського земського самоврядування другої половини ХІХ ст. стала предметом дослідження історико-правової та економічної наук. До цієї проблеми зверталися такі вітчизняні науковці як Білоконь М. В., Головка О.М., Грицак В.М., Іванов І.В., Калугін С.А., Лаврів М.Б., Лобас Т.Л. та інші. Серед згаданих науковців переважно представники харківської історико-правової школи, предметом дослідження яких стало Харківське земство та його взаємовідносини з місцевою адміністрацією щодо земських фінансів.

Метою статті є аналіз земського законодавства другої половини ХІХ ст. щодо встановлення і стягнення земських зборів та виконання повинностей, а також досвід діяльності земського самоврядування Полтавської та Харківської губерній стосовно удосконалення нормативно-правового регулювання цієї галузі.

Виклад основного матеріалу. Основними нормативно-правовими актами, що врегульовували фінансову діяльність органів земського самоврядування стали «Положення про губернські та повітові земські установи» 1864 р. (далі – Положення 1864 р.) та «Положення про губернські та повітові земські установи» 1890 р. (далі – Положення 1890 р.) Фінансування земств мало здійснюватися за рахунок місцевих земських зборів, а також на основі «особливих розпоряджень» із державного бюджету, що забезпечувало фінансову самостійність земського самоврядування. Відповідно до ст. 2 Положення 1864 р. земствам належало право складати кошторис прибутків і видатків [1, с. 2]. До повноважень губернських земських зібрань і управ законодавство відносило розподіл майна земства на губернське і повітове, встановлення розкладок державних зборів між

повітами, узгодження повітових кошторисів (ст. 62) [1, с. 7]. Положення 1864 р. закріпило за губернськими та повітовими земськими зібраннями право затверджувати кошторис, встановлювати розкладки державних і натуральних повинностей, впроваджувати нові земські збори (ст. 68, 70) [1, с. 8].

Земське законодавство не встановлювало види податків та механізм їх стягнення, але детально регламентувало контроль за фінансовою діяльністю земського самоврядування. Згідно ст. 90 Положення 1864 р. постанови земських зборів про земський кошторис, він підлягав затвердженню губернатором [1, с. 11]. Положення 1864 р. у ст. 91 надавало широкі повноваження губернатору з питань фінансового контролю. Він мав право проводити перевірку кошторисів, законність встановлення зборів та повинностей, обкладання зборами казенних земель, забезпечення покриття видатків зборами (дефіцит земського кошторису) [1, с. 11].

Глава 5 Положення 1864 р. передбачала щорічну звітність земських управ щодо кошторису – суми зібраних зборів та видатків [1, с. 13-14]. З метою проведення внутрішнього контролю, ст. 71 надавала право губернським і повітовим зібранням формувати ревізійні комісії [1, с. 8]. Урядовий контроль за фінансовою діяльністю земств законодавство покладало на міністра МВС (ст. 92, 100 Положення 1864 р.) [1, с. 11-13].

Статтею 108 Положення 1864 р. було передбачено, що фінансову діяльність земств регулюватимуть особливі статuti, закони та постанови уряду про податки і повинності, а також особливі правила для складання земських кошторисів та розкладок [1, с. 14].

Більш докладно порядок стягнення земських зборів регламентували «Тимчасові правила для земських установ у справах про земські повинності, народне здоров'я і громадське піклування» (далі – Тимчасові правила 1864 р.). З питань стягнення зборів Тимчасові правила 1864 р. містили посилання на застарілий і недосконалий «Статут про земські повинності» 1851 р. Згідно із законодавством земствам належало право стягувати збори з нерухомого майна у

містах і повітах: земель, житлових будинків, промислових та торгівельних приміщень. Законодавство не встановлювало ставки зборів з нерухомого майна; з промислових свідоцтв на право ведення торгівлі та промислів у формі надбавки до державної ціни на товар; за користування переправами, що перебували у віданні земства; з фізичних осіб, які не виконували натуральну повинність по знищенню сільськогосподарських шкідників і за зважування товарів на вагах, що належали земству. Надбавка з купецьких свідоцтв та з патентів на виробництво і реалізацію спиртних напоїв складала 25%, надбавки з інших торгівельних і промислових документів – 10%; [2, с. 14].

Царський уряд ініціював внесення змін до чинного законодавства або санкціонував нові нормативно-правові акти про земські податки, адже практика функціонування земського самоврядування виявила низку прогалин у регулюванні фінансової діяльності земств. Так, зокрема, законодавство не встановлювало розмежування джерел прибутків земства і держави. Відсутність такого розмежування нерідко ставала причиною суперечок між земствами і місцевою адміністрацією, а також між губернськими та повітовими земствами [3, с. 3]. Такі спори згідно ст. 96 і 97 Положення 1864 р. вирішував Сенат [1, с. 12]. Сенатські укази від 22 грудня 1866 р. і 29 вересня 1871 р. мали за мету врегулювання відносин між губернським і повітовими земствами, не порушуючи принципи місцевого самоврядування. Відповідно до першого указу повітові земства мали брати до уваги постанови губернських земств. Посилаючись на указ Сенату 1866 р., Полтавські губернські земські збори ухвалили постанову, згідно із якою губернська управа повинна здійснювати нагляд за виконанням обов'язків повітовими управами та інформувати губернські земські збори про порушення законодавства. Впродовж 1870 р. Сенат ухвалив 17 указів з метою врегулювання спорів між губернськими і повітовими земствами щодо затвердження кошторису [4, с. 49].

З метою стягнення податків земства щонайперше встановлювали прибутковість підприємств та торгівельних закладів, що викликало

незадоволення фабрикантів і торговців. При цьому співвідношення між ціною і дохідністю тогово-промислових закладів земства визначали по-різному, встановлюючи її у розмірі від 1/17 до ¼ вартості майна [5, с. 216-217]. Тому під тиском підприємців законом від 21 листопада 1866 р. уряд обмежив право земств обкладати збором тогово-промислові заклади [6, с. 223]. Зазначений закон став гальмом у розвитку земського самоврядування, адже він суттєво зменшував наповнення земського бюджету. Але, враховуючи клопотання земств, закон від 16 травня 1868 р. дозволив обкладати зборами землі «незручні за межовими планами», якщо вони приносили прибуток [7, с. 58].

Суттєвим недоліком законодавства було те, що об'єкти оподаткування на території міст відносилися до земського оподаткування, що стало причиною конфліктів між земським і міським самоврядуванням. Міські думи через губернатора зверталися з клопотаннями до МВС про вилучення їх із переліку об'єктів земського оподаткування. У 1870 р. з таким клопотанням до уряду звернулася Кременчуцька міська дума. Особливої гостроти проблема вилучення міських населених пунктів з числа об'єктів земського оподаткування набула у великих промислових містах. Так, Харківська міська дума у 1872 р. направила уряду 12 клопотань про надання місту статусу «окремої земської одиниці» [8, с. 152-154]. Проте законодавчим чином зазначена проблема вирішена не була. Протиріччя між земським і міським самоврядуванням у кожному конкретному випадку врегульовували циркуляри губернаторів про порядок стягнення земських зборів з нерухомого майна [9].

Прогалини у законодавстві тягнули за собою нерівномірність земських податків, на що звертали увагу платники податків та земські управи. Харківське земство констатувало, що податки із земель «беруться майже повсюдно навмання», десятки тисяч десятин землі залишаються не обкладеними податками, водночас на інші землі нараховуються «зайві» податки [10, с. 93]. Тому з метою удосконалення нормативно-правової бази земські зібрання ухвалювали власні постанови. Це, зокрема, постанови про облік земель, про

статистичне бюро і статистичну комісію, про земську оціночну комісію, постанови земської оціночної комісії про зменшення земських зборів із нерухомого майна, окладні книги земських зборів, книги прибутків та видатків та інше [11, с. 98-99; 12]. Такі постанови давали можливість уникнути подвійного оподаткування, ухилятися від сплати податків, встановити об'єктивну суму земського збору, удосконалювали механізм стягнення зборів. Завдяки удосконаленню нормативно-правового регулювання системи оподаткування на локальному рівні земства забезпечували близько 73% доходів до бюджету [5, с. 216-217].

Недоліком законодавства про фінансову діяльність земств було те, що воно не передбачало запровадження кадастру об'єктів оподаткування. За рахунок недосконалої оцінки земель їх вартість, як правило, занижувалася. Розподіл зборів із землі між платниками податків здійснювався за дохідністю землі або залежно від її вартості або ставки збору та встановлювалися на кожну десятину незалежно від якості землі.

У зв'язку із відсутністю обліку та оцінки об'єктів оподаткування земства організували проведення статистичних досліджень, основним завданням яких був перепис поміщицьких і селянських господарств. Така робота вимагала ухвалення програми статистичних досліджень, а також нормативно-правових актів, що врегульовували діяльність статистичного бюро та статистичної комісії. Зазначені акти підлягали узгодженню із Центральним статистичним комітетом МВС, на який покладался контроль за діяльністю земської статистики. Згідно з програмою статистичні дослідження проводилися у 80-ті роки XIX ст. за трьома напрямками: подвірний перепис сільського населення, перепис нерухомого майна у містах, опитування суб'єктів аграрних відносин про результати господарської діяльності [3, с. 6].

Прогалини у законодавстві тягнули за собою зловживання повноваженнями: нецільове використання коштів, привласнення земських коштів земськими управлінцями, неправомірне встановлення земських зборів

або уникнення від їх стягнення, хабарництво. Це потребувало посилення урядового контролю за фінансовою діяльністю земського самоврядування та внесення відповідних змін до законодавства.

Фінансову діяльність земств контролювало Міністерство фінансів та його підрозділи у губерніях і повітах. Відповідно до ст. 106 Положення 1864 р. питання зберігання коштів у місцевих казначействах та відділеннях Державного банку земства узгоджували із губернськими та повітовими казначействами [1, с. 12]. Відносини між місцевими казначействами і земствами регламентували ухвала Державної Ради від 17 лютого 1869 р., циркуляр Міністерства фінансів від 22 червня 1874 р. та затверджені ним «Правила про обіг сум земських установ у касах Міністерства фінансів» [8, с. 137]. 23 лютого 1895 р. уряд запровадив нові «Правила про обіг земських сум у касах Міністерства фінансів» та скасував чинність Правил 1874 р. Звертає на себе увагу той факт, що не всі губернські земства вчасно розпочали керуватися у своїй діяльності новим законодавством [8, с. 143].

Законом від 28 квітня 1892 р. про «Установлення Державного контролю» було запроваджено новий урядовий орган для перевірки законності фінансово-господарської діяльності земств щодо коштів, які асигнувалися на державні потреби. Підрозділами Державного контролю на губернському і повітовому рівні стали контрольні палати [8, с. 138]. Фінансовий контроль за діяльністю губернських земств здійснювали чиновники губернської казенної палати зі справ земства. Повітові земства контролювали чиновники повітових казначейств зі справ земських повинностей. Ревізію фінансової діяльності земських управ проводили ревізійні комісії, які створювали губернська казенна палата зі справ земства та повітове казначейство зі справ земських повинностей відповідно [8, с. 136-137]. Стягнення земських зборів контролювали губернська палата управління державним майном і місцева удільна контора, а нагляд за виконанням земських повинностей покладалася на повітову адміністрацію. Згідно ст. 682 «Загального установлення губернського» функція стягнення недоїмок,

громадських зборів та платежів, розсилка окладних листів покладалася на повітову поліцію [13, с.192].

Як зазначає Білокінь М.В., закон від 30 квітня 1885 р. запровадив інститут податкових інспекторів для виконання фіскальних функцій стосовно фінансової діяльності органів земського самоврядування. Згідно з «Наказом податковим інспекторам по губерніях Європейської Росії» від 12 серпня 1885 р. до їхньої компетенції було віднесено обкладання об'єктів державного поземельного податку. Податкові інспектори проводили перевірку достовірності встановленої земствами кадастрової оцінки земель та обліку міської нерухомості, досліджували відповідність законодавству документів про статус об'єктів власності [13, с.199].

Суттєві зміни, спрямовані на удосконалення фінансової діяльності земства, передбачало Положення 1890 р. Деклароване у ст. 2 право земств на «завідування земськими повинностями грошовими і натуральними» свідчило про збереження їхньої фінансової самостійності [14, с. 495]. Ст. 62-63 Положення 1890 р. конкретизували та розширили фінансові повноваження земств. Так, земства отримали право встановлювати суми земських зборів, змінювати натуральні повинності на грошові, визначати суму недоїмок та пені, встановлювати збір за користування шляховими спорудами [14, с. 502].

Водночас за допомогою контрреформи 1890 р. царський уряд намагався посилити контроль з боку держави за фінансовою діяльністю земського самоврядування. Указ імператора про затвердження Положення 1890 р. у пункті 17 встановив державний контроль за фінансовими звітами земств і позбавив земства права на участь у кредитних установах [14, с. 495]. Контрреформа 1890 р. позбавила земства можливості вільно розпоряджатися невикористаними впродовж року залишками кошторису та права формувати пенсійний кошторис. Але такі обмеження, на переконання автора, були виправданими, адже переважна частина порушень законодавства, допущена земствами в попередній період, стосувалася фінансової сфери їх діяльності.

Положення 1890 р. у ст. 82 передбачало затвердження губернатором окремих видів земських зборів, надавало право губернатору призупиняти дію земських постанов, вимагало від губернатора узгоджувати свої ухвали з земськими зібраннями, інформувати МВС про постанови земських зібрань, котрі не відповідають державним інтересам та потребам місцевих громад [14, с. 506]. Згідно ст. 87 губернатор здійснював нагляд за «доцільністю» земських постанов та мав право призупиняти дію тих, що суперечили законодавству або не відповідали «державним користям і потребам» чи інтересам громади [14, с. 506]. Такі невизначені формулювання давали можливість губернаторові призупинити дію будь-якої земської постанови. Відповідно ст. 103 Положення 1890 р. губернаторові належало право здійснювати ревізію фінансової діяльності земських управ [14, с. 509]. Урядовий контроль за фінансовою діяльністю земств законодавство покладало на міністра МВС (ст. 93, 94 Положення 1890 р.) [14, с. 507]. Згідно ст. 83 Положення 1890 р. затвердженню міністра внутрішніх справ підлягали усі справи про позики і натуральні повинності, а не лише справи про позики, що перевищували 2-річну суму земського збору, як це було за Положенням 1864 р. [14, с. 505]. Стаття 97 Положення 1890 р. до повноважень повітових управ відносила ведення окладних книг про стягнення земських податків, зразки яких затверджували МВС та Міністерство фінансів [14, с. 508].

Земська контрреформа 1890 р. передбачала створення нового контрольно-наглядного органу Губернського із земських та міських справ присутствія, яке розпочало свою діяльність 1892 р. Окрім іншого, до його повноважень відносився контроль за фінансовою діяльністю земського самоврядування. За результатами дослідження Грицака В.М., значну частку постанов Харківського присутствія складали постанови про затвердження кошторисів прибутків та витрат губернського земства [15, с. 121].

Висновки та пропозиції. Таким чином, нормативно-правове регулювання фінансової діяльності земського самоврядування здійснювалося законодавчими та підзаконними актами. Основними законодавчими актами, що врегульовували

фінансову діяльність земств були «Положення про губернські та повітові земські установи» 1864 та 1890 рр. Вони передбачали фінансову самостійність земств, право земств на формування власного кошторису прибутків та видатків, право на стягнення земських зборів, визначали обсяг повноважень органів земського самоврядування з питань фінансової діяльності, встановлювали урядовий контроль за їхньою діяльністю. «Тимчасові правила для земських установ у справах про земські повинності, народне здоров'я і громадське піклування» 1864 р., «Правила про обіг сум земських установ у касах Міністерства фінансів» 1874 і 1895 рр. та інші законодавчі акти деталізували регулювання фінансової діяльності земств. До підзаконних актів відносилися акти органів державної влади: укази Сенату, ухвали Державної Ради, циркуляри МВС та Міністерства фінансів, циркуляри губернаторів, ухвали Губернського із земських та міських справ присутствія, постанови Губернської казенної палати зі справ земства та Губернської палати управління державним майном. До нормативно-правових актів у галузі фінансів відносилися затверджені губернатором постанови губернських та повітових земських зібрань. Практика фінансової діяльності земського самоврядування впродовж другої половини ХІХ ст. виявила прогалини у законодавстві. Це спричинило внесення змін до законодавчих та підзаконних актів, що регламентували фінансову діяльність земства. Зміни в урядових актах переважно передбачали посилення контролю за фінансовою діяльністю земств з боку держави. Натомість органи земського самоврядування ініціювали внесення таких змін, які удосконалювали систему земських зборів та механізм їх стягнення, сприяли наповненню земського бюджету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1864 г. *Полное Собрание законов Российской империи с 1649 года*. Санкт-Петербург, 1867. Собр. 2. Отд. 1. Т. XXXIX. № 40457. С. 1-14.

2. Временные правила для земских учреждений по делам о земских повинностях, народном здравии и общественном призрении 1864 г. ПСЗ. Санкт-Петербург, 1867. Собр. 2. Отд. 1. № 40458. Т. XXXIX. С. 14-20.

3. Козаченко А.І. Земські податки і повинності як складова фінансової самостійності земського самоврядування. *Теорія і практика правознавства: електронне наукове фахове видання Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2015. № 1(7). С. 1-10. URL: <http://nauka.jur-akademy.kharkov.ua>. (дата звернення: 15.07.2022).

4. Сборник правительственных распоряжений по делам до земских учреждений относящимся (за 1870 год). Т. IV. Санкт-Петербург: Типография МВС, 1872. 256 с.

5. Лаврів М. Місцеве оподаткування в Україні в умовах земського самоврядування. *Регіональна економіка*. 2001. № 3. С. 213-224.

6. Іванов І.В. Компетенція органів земського самоврядування та її еволюція протягом 1864-1917 рр. *Публічне право*. 2013. № 4 (12). С. 219-226.

7. Абрамова В.Ф., Ярцева А.А., Мацузато К. Земский феномен: политический подход. Slavic Research Center, Hokkaido University, 2001. 198 с. URL: <http://src-h.slav.hokudai>. (дата звернення: 15.07.2022).

8. Головка О.М. Участь адміністративно-поліцейського апарату, органів самоврядування в управлінні державними фінансами Російської імперії на українських землях (кінець XVIII – початок XX ст.). Монографія. Харків : СІМ, 2005. 176 с.

9. Циркуляри Полтавських губернаторів про порядок стягнення земських зборів з нерухомого майна у містах Полтавської губернії. 1872-1919 рр. ДАКО, ф. 910, спр. 115. URL: <https://uk.wikisource.org>. (дата звернення: 15.07.2022).

10. Калугін С.А. Земське самоврядування на Харківщині (1865-1917 рр.) : монографія. Харків: Університет внутрішніх справ, 2000. 148 с.

11. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за вторые четыре трехлетия (с 1883 по 1894 г.). Полтава: Типография Л. Фришберга, 1885. Вып. I. 528 с.
12. Книги прибутків та видатків. 1872-1919 рр. ДАКО, ф. 910, спр. 115. URL: <https://uk.wikisource.org>. (дата звернення: 15.07.2022).
13. Білоконь М.В. Органи державного управління та місцевого самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження. Монографія. Харків : Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2003. 260 с.
14. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1890 г. ПСЗ. Санкт-Петербург, 1893. Собр. 3. Отд. 1. Т. X. № 6927. С. 493-511.
15. Грицак В.М. Губернатор в державному механізмі Російської імперії в другій половині XIX ст. (на матеріалах Харківської губернії). Харків: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2003. 160 с.

УДК: 342.951:351.82

ORCID: 0000-0001-9613-0181

E-mail: petronohalaw@gmail.com

Petro P. Noha,

Assistant professor at the Department Civil,
Commercial and Financial Law (Poltava Law
Institute of the Yaroslav Mudryi National Law
University)

Нога Петро Петрович,

асистент кафедри цивільного, господарського і
фінансового права (Полтавський юридичний
інститут Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого)

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

CONTROL QUALITY OF MEDICINES: FOREIGN EXPERIENCE

Анотація. Автором досліджені системи державного контролю якості лікарських засобів провідних країн Європи (держав-членів ЄС) та США. Проаналізовано зарубіжний досвід проведення перевірок таких країн як: Великобританія, Хорватія, Латвія, Польща. Встановлено, що вітчизняна система держлікконтролю є більш справедливою та ризик-орієнтованою (оскільки, на відмінну від Польщі, відбір зразків направлений, в першу чергу, на ті лікарські засоби, які перебувають в обігу з порушенням чинного законодавства; періодичність проведення перевірок в Україні диференційована залежно від ступеня ризику господарської діяльності на відміну від Великобританії, Хорватії, Латвії; розподіл витрат в Україні на проведення лабораторного дослідження залежить від результатів лабораторного дослідження якості лікарських засобів, у Великобританії всі витрати несуть підприємці тощо). Встановлено, що в Україні побудовано ефективну систему державного контролю якості лікарських засобів, яка не поступається системі контролю якості таким країнам як Хорватія та Польща. Зокрема, встановлено, що статус, структура,

повноваження суб'єктів контролю в Україні, Хорватії та Польщі ідентичні, як і процедура інспектування та відбору зразків. В деяких питаннях українське законодавство навіть випереджає за розвитком законодавство вищенаведених країн (це стосується ризик-орієнтованості системи державного контролю якості лікарських засобів, посилення захисту прав суб'єктів господарювання під час інспектування, справедливості у питанні розподілу витрат на лабораторні дослідження між підприємствами та державою). Обґрунтовано необхідність у створенні системи захисту прав споживачів у фармацевтичній сфері, яка на сьогодні фактично відсутня в Україні. Такі обґрунтування спираються на зарубіжний досвід Франції, Німеччини, Данії. Пропозиція полягає в створенні можливості фізичних осіб у разі обґрунтованої підозри щодо неякості придбаного лікарського засобу звернутися до територіальних органів Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками для проведення його лабораторного аналізу. За результатами експертних висновків щодо неякості фармацевтичної продукції Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками матиме всі підстави для проведення позапланової перевірки, а фізична особа – докази для судового захисту свої прав. Встановлено, що процедура інспектування та відбору зразків лікарських засобів для лабораторного аналізу в Польщі та Україні ідентичні.

Ключові слова: контроль якості лікарських засобів, якість лікарських засобів, лікарські засоби.

Summary. The author researched the systems of state quality control of medicines of the leading countries of Europe (EU Member States) and the USA. Foreign experience in conducting inspections of such countries as: Great Britain, Croatia, Latvia, Poland is analyzed. It has been established that the domestic system of SMDC is more fair and risk-oriented (since, unlike Poland, sampling is directed, first of all, to those medicinal products that are in circulation in violation or legislation; the frequency of inspections in Ukraine is differentiated depending on

the degree of risk of economic activity, in contrast to the UK, Croatia, Latvia; the distribution of costs in Ukraine for laboratory research depends on the results of laboratory research of the quality of medicines, in the UK all costs are borne by entrepreneurs, etc.). It was established that an effective system of state quality control of medicinal products has been built in Ukraine, which is not inferior to the quality control system to such countries as Croatia and Poland. In particular, it was established that the status, structure, powers of the subjects of control in Ukraine, Croatia and Poland are identical, as well as the procedure for inspection and sampling. In some matters, UkraineThe legislation is even ahead of the development of the legislation of the above-mentioned countries (this concerns the risk-orientation of the system of state quality control of medicines, strengthening the protection of the rights of business entities during inspection, fairness in the distribution of costs for laboratory tests between enterprises and the state). The need to create a system of consumer protection in the pharmaceutical sector, which is currently virtually absent in Ukraine, is justified. Such justifications are based on the foreign experience of France, Germany, Denmark. The proposal is to create an opportunity for individuals, in case of reasonable suspicion of the poor quality of the purchased medicinal product, to apply to the territorial bodies of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control for its laboratory analysis. According to the resultand expert opinions on the poor quality of pharmaceutical products of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control will have every reason to conduct an unscheduled inspection, and an individual will have evidence for judicial protection of his rights. It was established that the procedure for inspection and sampling of medicinal products for laboratory analysis in Poland and Ukraine is identical.

Key words: quality control of medicinal products, quality of medicinal products, medicinal products.

An overview of the research issue. Trends in the development of the pharmaceutical sector of the economy, an increase in the number of drugs on the market

and an increase in profitability from their sale inevitably lead to the appearance of low-quality and falsified pharmaceutical products. Medicinal products are specific products, the quality of which directly depends on the life and health of the population. In addition, the circulation of medicines is connected with their use in the networks of state health care institutions, and this increases the state's responsibility to the population. Realizing this, every country in the world is trying to build an effective national drug quality control system, the main goal of which is to ensure public access to high-quality, effective, safe pharmaceutical products. Ukraine is no exception. However, in the conditions of a free market economy, there is a need to maintain a rational balance between ensuring public access to safe and high-quality pharmaceutical products by establishing a system of strict state control and stimulating the development of entrepreneurial activity in the pharmaceutical field, protecting the interests of economic entities during the implementation of state measures control. In addition, European integration, and in the future, the creation of a single European pharmacological market with EU countries, requires further analysis of the legal regulation of the quality control systems of medicinal products during their circulation in individual EU countries.

The purpose of this paper consists in a comprehensive and thorough characterization of the peculiarities of the legal regulation of the state accounting control, highlighting theoretical and practical problems and finding ways to solve them.

The analysis of recent publications and research. The empirical basis of the research is domestic normative acts, as well as legislative acts of foreign countries, materials of judicial and law enforcement practice, statistical data.

Scientific works served as the theoretical basis of the work:

a) specialists in medical law - V.M. Pashkova, O.A. Khmelnytska, S. V. Vasiliev, V. Lazareva, A. O. Olefira, A. S. Nemchenko, R. I. Podkolzina, L.G. Cherkovskaia, L. O. Avramenko, D. Yu. Skoryna, O.P. Baumy, I.S. Chekman,

A.O.Syrova , O.M. Tsiborovskyi , L. Bardakova , L.O. Fedorova, N. O. Vetyutneva and others;

b) scientists who studied the theoretical foundations of the construction of the state control system - V.B. Averyanova, E. Pushko- Tsybulyak , A. A. Bolukha , V.P. Dudko, A.V. Malysheva, S.G. Rozhkov and others;

c) scientists who analyzed the international legislation on quality control of medicinal products, as well as the cooperation of states in the field of quality control of medicinal products at the international level - A.V. Aleksandrova , D. Bruner , V.S. Malichenko , O. Ternovenko and others.

The scientific and practical significance of these problems, their insufficient development in doctrine, as well as the debatable nature of many issues determined the choice of the topic of this study.

Presentation of the material. In the world, the modern understanding of approaches to quality assurance is based on the comprehensive concept of the quality assurance system [1]. This concept covers ensuring the quality of medicinal products, starting from the stage of their development and research through production, quality control, storage, distribution, and ending with the provision of information to the doctor and patient [2]. It consists of: 1) direct quality control; 2) quality assurance (a system based on quality forecasting through the implementation of GLP, GCP, GMP, GDP, GPP, GSP, or in other words, the so-called "6 sigma" system; 3) quality management (ISO standardization).

Quality control is theoretically the first concept based on the position of uniformity in the quality of products and samples taken for control.

An important point to understand is the separation from state drug control of such a form of post- registration control as pharmacovigilance .

Due to the fact that, firstly, pharmacovigilance and state drug control refer to the post- registration type of quality control of medicinal products and have the sole purpose of identifying and withdrawing substandard products from circulation, secondly, they exist in parallel with each other, thirdly, in the 2001 Directive /83/EC

of the European Parliament and the Council of the EU dated 06.11.2001 "On the compilation of Community laws regarding medicinal products for humans" [3] many articles are devoted to these quality control systems, fourthly, the population and medical personnel are actually not properly familiar with the system of pharmacovigilance (does not distinguish the system of quality control of medicinal products from the system of pharmacovigilance) , there is an urgent need for a clear distinction between these two concepts.

The system of state control , as one of the functions of state administration in the sphere analyzed by us, consists of a number of elements.

In particular, such elements are: 1) legal regulation; 2) subject of control; 3) subject of decision-making based on control results; 4) object and subject of control; 5) purpose, tasks, principles of control; 6) control process [4].

In order to provide a comprehensive description of the state medical control system , to identify the existing shortcomings of this system and to make proposals for its improvement, an analysis of the above elements is necessary. In addition, in connection with the European integration processes and the creation of a common pharmaceutical market with the EU countries, it is necessary to conduct a comparative analysis of the quality control systems of medicinal products of Ukraine and individual EU member states for compliance with European standards.

Since 2014, the administrative status, structure, and powers of the State Medical Service are mostly similar to the status of the Polish Chief Pharmaceutical Inspectorate (with the exception of licensing powers), which consists of the Chief Pharmaceutical Inspectorate of the Republic of Poland and 16 territorial provincial inspectorates with 10 authorized laboratories [5] and the Croatian The Agency for Medicinal Products and Medical Devices [6]. And although the number of inspectorates in Poland is smaller, and the number of laboratories is the same as in Ukraine, however, the territory of Poland, the number of population and the number of pharmaceutical establishments are smaller. In addition, in Poland, a system of multiple institutions for the regulation

of the pharmaceutical market, and in particular, the state drug control system, has been implemented .

Note that despite the extremely large range of tasks, the performance of which is directly related to public health, the staffing of territorial bodies of the State Medical Service is quite small compared to the staffing of other central executive bodies. Although with the implementation of the requirements provided for by Directive 2011/62/EU, regarding the creation of an automated system of tracking in the circulation of medicinal products from the manufacturer to the final consumer using labeling (codification) and identification GS1 [7], the existing number of specialists of the State Medical Service will be sufficient for the effective performance of tasks, related to the quality control of medicinal products during their circulation.

In particular, in the State Medical Service of Ukraine, the maximum number of employees is 254 (including staff), and in its territorial subdivisions - 740 people (including staff) [8]. As of 2016, there were only 2 authorized inspectors working in the Poltava region (subjects of conducting control measures and making decisions based on the results of such measures).

In view of the above, we believe that the permanent proposals to reduce the number of territorial bodies of the State Medical Service from 25 to 7 (with a corresponding staff reduction) [9] are impractical. Such changes (the last ones were proposed on December 11, 2017) will make it impossible to fulfill the tasks of the State Medical Service and will lead to the absence of its full-fledged representation on the territory of Ukraine, which can be considered a negative trend, taking into account the increase in the number of pharmaceutical enterprises.

In addition, the decrease in staff and structural numbers of the State Medical Service will not allow to introduce a system of consumer rights protection in the pharmaceutical sector, which is currently absent. We are talking about the possibility of consumers of pharmaceutical products to apply to the territorial bodies of the State Medical Service for laboratory analysis (in specialized certified laboratories) of the purchased medicinal product in case of reasonable suspicion of its poor quality. The

presence of a conclusion that the medicinal product is of poor quality is a valid evidence and a reason for the consumer to apply to the court to protect his rights.

This practice is characteristic of France, Germany, Switzerland, Denmark and other countries of Western Europe with the only condition - if the medicinal product is of high quality, the costs of the examination are borne by the applicant.

Currently, the following quasi- system of consumer rights protection in the pharmaceutical sector operates in Ukraine - citizens have the right to appeal to the State Medical Service with a complaint about the questionable quality of a medicinal product. However, the State Accounting Service can carry out an unscheduled control measure only after prior agreement with the DRS of Ukraine or after obtaining permission directly from the business entity itself. The State Medical Service does not have the right to analyze a medicinal product at the request of a consumer

Thus, the main goal of the SMDC system is to ensure access to safe and high-quality medicines. The principles of state control are contained in Art. 3 of Law No. 877-V (which is a generally binding, special norm). The list of principles in 2016 was significantly updated and supplemented. In particular, such as: 1) presumption of legitimacy of the activity of a business entity in case of multiple interpretation of rights and obligations; 2) focus of state supervision (control) on the prevention of offenses in the field of economic activity [6] (for example, by consulting regulatory authorities); 3) preventing the establishment of planned indicators or any other planning to bring business entities to justice and apply sanctions to them; 4) implementation of state supervision (control) on the basis of the principle of risk assessment and expediency [6]. As we can see, the new principles reflect Ukrainian realities (the presence of legislative conflicts, planned indicators, etc.).

According to Art. 13 of Law No. 123/96-VR, the state control is carried out by the executive authorities within the limits of powers determined by the legislation of Ukraine. According to Art. 14 of the above-mentioned Law, control over the quality of medicinal products is carried out by the central executive body that implements the state policy in the field of quality control and safety of medicinal products [7].

According to clause 1 of Regulation No. 647, the subject of quality control of medicinal products in Ukraine is the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control [8], which was established in 2014 through the merger of two services (the State Service for Drug Control and the State Service for Medicines). Unification means a combination of powers and functions of two central executive bodies in one, but their structure has been significantly optimized, in other words, it has been reduced.

Thus, today the structure of the SMDC is classical (that is, similar to other central executive bodies). It consists of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control, headed by the Head of the SMDC (by position is the Chief State Inspector of Ukraine for Quality Control of Medicinal Products [8], who has two deputies^[11]) and its territorial bodies (at the level of oblasts and the city of Kyiv, as cities with a special status, headed by heads). Interregional territorial bodies of the State Service for Drug Control were liquidated.

Also, since 2012, the SMDC has 10 laboratories equipped in accordance with WHO recommendations, and the Central Laboratory is retrained by WHO, accredited by the European Directorate for Quality Control of Medicines of the Council of Europe and included in the pan-European network (GEON) of the Official Medical Control Laboratories (OMCL) [1]. Out of 10 laboratories, 5 are located in Kiev (one of them also has branches in Dnepropetrovsk and Lviv), 3 - in Kharkov, and 2 - in Lviv.

Thus, competition in the market is significantly limited, and a business entity often has to bear additional costs for transporting medicines to the laboratory in another administrative-territorial unit. There is a problem of limited competition in the market of such services, which creates preconditions for abuse by regulatory authorities.

In our opinion, the way out of this situation is: 1) creating a competitive environment by providing an opportunity for certification to private laboratories; 2) anticipation of the possibility of a business entity to independently choose from existing certified laboratories the one in which the analysis or establishment of criteria by which the SMDC will choose laboratories and establish grounds for refusing the

possibility of such a choice; 3) development and adoption of a methodology for calculating or estimating the services of authorized laboratories.

The internal structure of the SMDC consists of departments in accordance with the main activities (for example, the licensing department, the quality control department, etc.). The right to carry out control measures and make decisions based on the results of inspections is vested in officials of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control. However, it should be noted that the Unified State Register of Inspectors of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control does not exist, which, in our opinion, is a disadvantage and makes it impossible for a business entity to verify the legality of control measures by an appropriate entity.

The newly formed body is endowed with a wide range of powers to perform the main tasks in the following areas: 1) quality control of medicinal products when imported into the territory of Ukraine and in their circulation; 2) licensing of economic activity in the production of medicines, import of medicines, wholesale and retail trade in medicines (since 2015); 3) circulation of [narcotic drugs](#), [psychotropic substances](#), their analogues and [precursors](#), counteraction to their illicit trafficking [8]; 4) certification of laboratories, pharmacists and pharmacists, etc.

Directly in the field of state control, the SMDC in accordance with paragraph 3 of regulation No. 647: a) selects samples of medicinal products in accordance with the established procedure to check their quality; b) carries out state control over compliance with the requirements of the legislation on ensuring the quality and safety of medicinal products at all stages of circulation, including the rules for the implementation of good practices (production, distribution, storage, pharmacy); c) draws up protocols on administrative offenses and considers cases of administrative offenses in cases stipulated by law; d) provides mandatory orders for the elimination of violations of standards and technical conditions, pharmacopoeial articles and technological regulations, as well as on the elimination of violations during the production, storage, transportation and sale of medicines; e) makes decisions in accordance with the established procedure on withdrawal from circulation and

prohibition (suspension) of production, sale and use of medicinal products that do not meet the requirements defined by regulatory legal acts [8]. In addition, the territorial bodies of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control carry out about 25 other types of work of internal activities [11] (for example, processing citizens' appeals, generalizing the causes of violations, documenting the process of conducting inspections, etc.).

With regard to subjects of state drug control in the world, attention should be paid to the lack of a single standard or approach to what national control bodies should be and how many there should be. There are no such recommendations in the European directives that draw attention to the need to ensure the performance of a certain range of functions - it does not matter if it is by one body or several) [10].

A system of multiple institutions has been created in Poland. In Hungary, until 2011, there was also a multiple system of state regulation of the pharmaceutical market, but later it was united into a single institution - the National Institute for Quality and Development in the Field of Health Care and Medicines (National Institute for Quality - and Organizational Development in Healthcare and Medicines) [10].

According to the multiple model, a clear division of functions, greater specialization (and therefore higher professionalism) of bodies can be recognized as an advantage, and provided that they are truly independent from each other, a higher level of insurance against errors and the possibility of their correction at the next stage of control, which is carried out by another body . At the same time, the process of managing and coordinating the work of these bodies is more complicated, duplication of functions is possible, a bureaucratic component is added to relationships, which slows down the process of organizing regulatory and supervisory work and making management decisions. Under the model of one body, the efficiency of work increases (internal procedures are always faster than external ones) and bureaucratic operations are reduced and simplified, however, the probability that mistakes will not be detected (due to the lack of additional control) increases. The main thing that unites both the

multiple model and the model of one body is a set of their mandatory functions - licensing and permitting, expert and quality control [10].

So, until 2014, there was a scheme of multiple control institutions in Ukraine, now it is represented by a single institution - the State Medical Service, which in terms of its status (structure, powers, organization of work) is close to the subjects of control in such countries as: Italy (Italian Agency for Medicinal Products (Agenzia Italian Del Farmaco - AIFA), Croatia (**HALMED**), Great Britain (Agency for Quality Control of Medicines (MSA)), Hungary (MIQODHM), Poland (if we talk about the Main Pharmaceutical Inspectorate) and others.

Regarding the object and subject of control, the following should be noted. The object of state drug control is business or non-business entities, which, regardless of the form of ownership or organizational legal form, carry out activities related to one or more stages of the circulation of medicinal products.

A similar list of objects of control can be found in Chapter 8 of the Constitution of Poland " Prawo farmaceutyczne » 2001 [11]. As we can see, the procedure for conducting the state liquor control in Poland is determined exclusively by special legislation.

Thus, in accordance with paragraphs 9, paragraph 4 of Regulation No. 647, the following are the objects under the control of the State Medical Service : medical and preventive facilities (including those that are part of the structure of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (the Department of Health and Rehabilitation of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine), the SBU (military medical department)) , pharmaceutical healthcare institutions, military units, universities (for example, Zaporizhia National University), etc. [24, 25]. That is, controlled objects can be divided into two types: 1) classic or typical (pharmaceutical establishments and medical and preventive establishments); 2) non-classical.

It is necessary to focus attention on objects of control, because most often problems arise when non-typical controlled enterprises, institutions, organizations (i.e., not pharmaceutical and medical and preventive institutions) refuse admission to control

bodies for inspection, motivating it by the fact that medicinal products are stored for the purpose of "internal" use (for employees), and since they do not implement them, the inspectors of the State Medical Service do not have the right to check them. However, this practice is wrong and contradicts the norms of the current legislation. All objects that carry out activities in the field of circulation of medicinal products must be inspected periodically depending on the degree of risk.

The subject of control, both in Ukraine and in EU countries, is the quality of medicinal products. According to Art. 1 of Law No. 123/96-BP, the quality of a medicinal product is a set of properties that give a medicinal product the ability to satisfy consumers in accordance with its purpose and meet the requirements established by legislation [12]. That is, during inspections, the State Medical Service analyzes the appearance (labeling), accompanying documents for batches of medicinal products (registration card, medicinal product quality certificate) and selects control samples.

It should be noted that in the EU countries, the concept of "quality of medicinal products" is comprehensive, broader and includes the following concepts: effectiveness, safety, quality. In Ukraine, medicinal products are registered and put into circulation without proving their effectiveness.

There is no regulated quality control procedure at the pan-European level. Directive 2001/83 / EU provides for general requirements for confirmation of quality control through compliance with licensing conditions, including GDP conditions, pharmacovigilance rules . Detailed rules are established in each country separately [13].

Therefore, an important role in the quality assurance system is played by international and regional organizations whose activities are aimed at creating a global and safe pharmaceutical market. For example, the European Medicines Agency (EMA), the European Directorate for the Quality of Medicines and Healthcare (EDQM) , The Pharmaceutical Inspection Convention and The Pharmaceutical Inspection Co-operation Scheme.

In Poland, for example, they form an annual sampling plan and send it to regional offices. The business entity does not have information about which drug and when it will be tested, but a general list of drugs for testing is available

A similar rule is established in Croatia. In Poland and Latvia, all expenses for the selection, delivery and expert research of medicinal products are borne by the state, in contrast, in the UK, on the contrary, the subject of economic activity [10] . The reimbursement system in Croatia and Ukraine appears to be more fair, provided that all requirements and rules are followed during the procedure for the selection of samples of medicinal products.

Therefore, the stage of selection of samples of medicinal products is extremely important during control measures carried out by the State Forestry Service , as the fate of a series of medicinal products and economic activity as a whole depends on its results. From the analysis of court practice, it was established that it is at this stage that the State Medical Service inspectors make the most mistakes. With this in mind, it is necessary to follow the entire sample selection process, carefully study the documents and challenge any illegal actions of the inspectors of the State Medical Service (so that in the end it is not established that a completely different drug was tested [14]).

It is also worth emphasizing that according to Art. 122 and, j , k " Right farmaceutyczne » in Poland, a similar procedure for the selection of samples of medicinal products has been established [14].

Conclusion and proposal. Foreign experience in conducting inspections of such countries as: Great Britain, Croatia, Latvia, Poland is analyzed. It has been established that the domestic system of SMDC is more fair and risk-oriented (since, unlike Poland, sampling is directed, first of all, to those medicinal products that are in circulation in violation of legislation; the frequency of inspections in Ukraine is differentiated depending on the degree of risk of economic activity, in contrast to the UK, Croatia, Latvia; the distribution of costs in Ukraine for laboratory research depends on the results of laboratory research of the quality of medicines, in the UK all costs are borne by entrepreneurs, etc.). It was established that an effective system of

state quality control of medicinal products has been built in Ukraine, which is not inferior to the quality control system to such countries as Croatia and Poland. In particular, it was established that the status, structure, powers of the subjects of control in Ukraine, Croatia and Poland are identical, as well as the procedure for inspection and sampling. In some matters, UkraineThe legislation is even ahead of the development of the legislation of the above-mentioned countries (this concerns the risk-orientation of the system of state quality control of medicines, strengthening the protection of the rights of business entities during inspection, fairness in the distribution of costs for laboratory tests between enterprises and the state). The need to create a system of consumer protection in the pharmaceutical sector, which is currently virtually absent in Ukraine, is justified. Such justifications are based on the foreign experience of France, Germany, Denmark. The proposal is to create an opportunity for individuals, in case of reasonable suspicion of the poor quality of the purchased medicinal product, to apply to the territorial bodies of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control for its laboratory analysis. According to the resultand expert opinions on the poor quality of pharmaceutical products of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control will have every reason to conduct an unscheduled inspection, and an individual will have evidence for judicial protection of his rights. It was established that the procedure for inspection and sampling of medicinal products for laboratory analysis in Poland and Ukraine is identical.

BIBLIOGRAPHY

1. Романенко К.В. Державний контроль якості лікарських засобів в Україні URL: http://www.health.gov.ua/www.nsf/16a436f1b0cca21ec22571b300253d46/1807453ebfce1a72c225814700402f28/%24FILE/_g0n20brg5ts2us1f20mpgbp05vvgg0bk05to2uo1f00nmgbp85tk2uk1fe_.pptx&prev=search (дата звернення: 12.12.2022).
2. Expanded access to quality medicines and vaccines is critical to achieving universal health (The Pan American Health Organization) URL:

http://www.paho.org/hq/index.php?option=com_content&view=article&id=12683%3Aexpanded-access-quality-medicines-vaccines-critical-achieving-universal-health&Itemid=135&lang=fr (дата звернення: 29.09.2022).

3. Маліченко В. С. Міжнародно-правові механізми забезпечення безпеки обігу лікарських засобів : автореф. дис. ... канд. Юрид. наук. – Москва, 2015. 30 с.

4. Nadzór nad jakością. URL: <https://www.gif.gov.pl/pl/nadzor/nadzor-nad-jakoscia/485,Nadzor-nad-jakoscia.html> (дата звернення: 22.10.2022).

5. About HALMED. URL: <http://www.halmed.hr/en/O-HALMED-u/> (дата звернення: 22.10.2022).

6. Brunner D. Pharmaceutical Inspection Co-operation Scheme (PIC/S). The Quality Assurance Journal. 2004. №8. P. 207–211.

7. Регуляторний орган Хорватії інспектував українського виробника ліків. URL: <http://region.diklz.gov.ua/control/ifr/uk/publish/article/1082975> (дата звернення: 26.09.2022).

8. Юрченко Н. Оборот неякісних ліків зупиняється за 48 годин - голова держлікслужби. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-health/1213483-oborot_neyaksnih_lkv_zupinyatsya_za_48_godin_golova_derglkslugbi_1025054.html (дата звернення: 27.09.2022).

9. органів державного нагляду (контролю), на які не поширюється дія Закону України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (за даними Державної регуляторної служби України). URL: http://www.drs.gov.ua/state_supervision/perelik-organiv-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-na-yaki-ne-poshyryuyetsya-diya-zakonu-ukrayiny-pro-tymchasovi-osoblyvosti-zdijsnennya-zahodiv-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-u-sferi-gospodarskoji-diyaln/ (дата звернення: 11.11.2022).

10. Немченко А. С. Забезпечення якості лікарських засобів в процесі оптової і роздрібною реалізації. URL: <http://economica.nuph.edu.ua/wp->

content/uploads/files/Lectures-OEPH1/lecture_1.11_Quality_assurance_2022.pdf

(дата звернення: 20.11.2022).

11. Черковська Л. Г., Авраменко Л. О., Скорина Д. Ю., Берест Г.Г., Шарапова Т.М., Малюгіна О.О. Якість, стандартизація та сертифікація. Запоріжжя: Видавництво Запорізького державного медичного університету, 2016. 117 с.

12. Нововведення у сфері державного нагляду та контролю URL: http://www.drs.gov.ua/press-room/novovvedennya-u-sferi-derzhavnogo-naglyadu-ta-kontrolyu-za-diyalnistyu-sub-yektiv-gospodaryuvannya/?print_page=true (дата звернення: 20.11.2022).

13. Артюх О.В. Принципи контролю: проблематика визначення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. № 6. С. 20-25.

14. До відома споживачів лікарських засобів (за даними статистики Держлікслужби). URL: <http://www.diklz.gov.ua/control/main/uk/publish/article/1019253;jsessionid=642E94E67F28D1C4462C533FCC34D7AD> (дата звернення: 20.11.2022).

УДК: 343.13

ORCID: 0000-0003-4126-6967

e-mail: titko.iv@gmail

ORCID: 0000-0003-4979-2152

e-mail: antey.pl@gmail.com com

Ivan A. Titko,

Head at the Department of Criminal Law and Criminal Law Disciplines
(Poltava Law Institute of The Yaroslav Mudryi National Law University)

Тітко Іван Андрійович,

завідувач кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

Andrii V. Skrypnyk,

Assistant professor at the Department of Criminal Law and Criminal Law Disciplines
(Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University)

Скрипник Андрій Володимирович,

асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ: СПІРНІ ПИТАННЯ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

«MILITARY CHANGES» OF THE CRIMINAL PROCEDURE LAW: CONTROVERSIAL ISSUES AND POSSIBLE WAYS TO SOLVE THEM

Анотація. Стаття розкриває окремі особливості нововведень у вітчизняній кримінальній юстиції, запроваджених в умовах воєнного стану. Виокремлено ключові положення кримінального процесу, які зазнали тектонічних трансформацій у зв'язку зі здійсненням кримінальної процесуальної діяльності в умовах воєнного стану. Піддано всебічному і ґрунтовному осмисленню процесуальні нововведення, які істотно впливають на дотримання прав і свобод людини під час кримінального провадження в особливих умовах війни, на основі чого виокремлено спірні аспекти процесуальних механізмів.

Аналіз змін процесуального механізму обмеження прав на свободу та особисту недоторканність дозволив констатувати, з одного боку, значне розширення повноважень правоохоронних органів, з іншого боку, відсутність щодо окремих з них достатніх запобіжників від можливих зловживань. Найбільш дискусійними видаються: а) нова підстава для затримання особи – наявність обґрунтованих обставин, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину; б) продовження строків обмеження права на свободу та особисту недоторканність особи та пов'язані з таким процесуальні запобіжники; в) делегування судово-контрольних повноважень керівнику органу прокуратури та трансформація інституту їхнього судового оскарження. У контексті проведеного дослідження доведено, що найбільш перспективними виглядають пропозиції: а) нормативно закріпити в рамках затримання особи без ухвали слідчого судді, постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану критерії оцінювання реальності причетності особи до вчиненого злочину та реальності загрози втечі останньої; б) узгодити з конституційними приписами процесуальні строки затримання без ухвали слідчого або щонайменше встановити процесуальні запобіжники від можливих зловживань; в) врегулювати порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності керівника органу прокуратури, прийнятих або вчинених на виконання повноважень щодо судово-контрольної діяльності; г) адаптувати механізм апеляційного оскарження рішень, пов'язаних із обмеженням права на свободу та особисту недоторканність.

Ключові слова: затримання особи, тримання під вартою, оскарження рішень, дій чи бездіяльності, кримінальна юстиція, воєнний стан.

Summary. The article reveals specific features of innovations in domestic criminal justice introduced under martial law. The key provisions of the criminal process, which have undergone tectonic transformations in connection with the implementation of criminal procedural activities under martial law, are highlighted.

Procedural innovations that significantly affect the observance of human rights and freedoms during criminal proceedings in the special conditions of war are subjected to a comprehensive and thorough analysis, on the basis of which controversial aspects of procedural mechanisms are singled out. The analysis of changes in the procedural mechanism for limiting the rights to freedom and personal integrity made it possible to state, on the one hand, a significant expansion of the powers of law enforcement agencies, on the other hand, the lack of sufficient safeguards against possible abuses for some of them. The most debatable appear to be: a) a new basis for detaining a person - the presence of substantiated circumstances that give grounds to believe that an escape is possible in order to evade criminal responsibility of a person suspected of committing a crime; b) extension of the terms of limitation of the right to freedom and personal integrity of a person and related procedural safeguards; c) delegation of judicial control powers to the head of the prosecutor's office and transformation of the institution of their judicial appeal. In the context of the conducted research, it has been proven that the most promising proposals are: a) normatively fix the criteria for assessing the reality of a person's involvement in the committed crime and the reality of the threat of the latter's escape within the framework of the detention of a person without a decision of the investigating judge, the decision of the head of the prosecutor's office during martial law; b) harmonize the procedural terms of detention without an investigator's order with the constitutional prescriptions or at least establish procedural safeguards against possible abuses; c) to regulate the procedure for appealing the decisions, actions or inaction of the head of the prosecutor's office, adopted or committed in the exercise of powers regarding judicial control activities; d) to adapt the mechanism of appeal against decisions related to the restriction of the right to freedom and personal integrity.

Key words: detention of a person, imprisonment, appeal against decisions, actions or inaction, criminal justice, martial law.

Постановка проблеми. Військові дії істотно змінили життєвий уклад в Україні, актуалізувавши низку викликів перед суспільством та державою. Цілком прогнозованою реакцією на трансформовані суспільні відносини є адаптація правового інструментарію їхнього регулювання до нових умов, що відбулась, зокрема, також у сфері кримінальної юстиції. Кримінальна процесуальна форма акумулювала в собі низку ключових змін, спрямованих, з *одного боку*, на забезпечення функціонування судової і правоохоронної системи у критичних умовах під час бойових дій, з *іншого боку* – на усунення перешкод у притягненні до відповідальності в рамках як національної, так і міжнародно-правової системи правосуддя за вчинення правопорушень після початку війни.

Після введення воєнного стану до кримінального процесуального закону було внесено низку змін у відповідності до дев'яťох законодавчих актів¹ (на момент написання цієї статті). Водночас акти законодавства, як і будь-яке творіння рук людських, не позбавлені недоліків. виправлення ж останніх є одним зі шляхів вдосконалення правового регулятора суспільних відносин для

¹ Йдеться про закони України:

1) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» (№ 2108 від 03.03.2022);

2) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» (№ 2110-IX від 03.03.2022);

3) «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про попереднє ув'язнення" щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану» (№ 2111-IX від 03.03.2022);

4) «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» (№ 2125-IX від 15.03.2022);

5) «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам» (№ 2137-IX від 15.03.2022);

6) «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» (№ 2160-IX від 24.03.2022);

7) «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (№ 2198-IX від 14.04.2022);

8) «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» (№ 2201-IX від 14.04.2022);

9) «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» (№ 2236 від 03.05.2022).

забезпечення вкрай важливого балансу між ефективністю кримінальної юстиції та правами і свободами людини, забезпечення якого не перестає бути обов'язком правової держави навіть у надскладних умовах війни.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Попри відносно нетривалий час дії «воєнних змін» правничий простір поповнився науково-практичним матеріалом, присвяченим висвітленню особливостей провадження в умовах воєнного стану [1-9]. Водночас, у вітчизняній правовій думці результати критичного осмислення запроваджених змін потребують доповнення, достатнього для віднайдення найбільш ефективних шляхів оптимізації процесуальних механізмів. Саме цьому і присвятимо наші наукові зусилля в рамках цього дослідження.

Мета статті – піддати осмисленню процесуальні нововведення, які істотно впливають на дотримання прав і свобод людини під час кримінального провадження в умовах воєнного стану, та здійснити пошук можливих шляхів їхнього вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Введення в Україні воєнного стану спричинило тектонічні зміни у процесуальному підґрунті кримінальної юстиції. Найбільш яскравою ілюстрацією таких можуть виступати нововведення, що торкнулися засадничих (вихідних) положень кримінального процесу. Так, Кримінальний процесуальний закон було доповнено положенням, відповідно до якого зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX¹ Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) (ч .3 ст. 7 КПК). Аналіз положень процесуального закону, присвячених врегулюванню специфіки кримінального провадження в умовах воєнного стану, дозволяє стверджувати про закріплення особливостей застосування щонайменше таких засад кримінального провадження: 1) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (ст.12 КПК); 2) таємниці спілкування (ст.14

КПК); 3) недоторканності права власності (ст.16 КПК); 4) доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень (ст.21 КПК); 5) безпосередності дослідження показань, речей і документів (ст.23 КПК); 6) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст.24 КПК). Наприклад, одним з аспектів засади забезпечення права на свободу та особисту недоторканність є темпоральне обмеження строку затримання без ухвали слідчого судді: затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою (ч.2 ст.12 КПК). Водночас, у разі введення воєнного стану допускається як затримання на більш тривалий строк – до 216 годин (абз. 2 п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК), так і можливість тримання під вартою без вмотивованого судового рішення, яке у разі неможливості здійснення слідчим суддею таких повноважень щодо окремих груп злочинів заміняється постановою керівника органу прокуратури (п.2 ч.1 ст.615 КПК). Наведений приклад ілюструє суттєвий вплив запроваджених процесуальних нововведень на сферу фундаментальних прав і свобод людини, втручання у яку обов'язково мають супроводжувати доступні відповідно до наявних умов запобіжники. Чи закріплено такі запобіжники – відповідь на це питання спробуємо з'ясувати далі.

Розпочати, на нашу думку, варто з комплексного розгляду нововведень, що торкнулися найбільш вагомих з точки зору обмеження прав і свобод людини процесуальних дій – затримання особи і тримання її під вартою. Окрім вже згаданих вище змін (трикратне продовження максимально допустимого строку затримання без ухвали слідчого судді, делегування функції контролю за правомірністю тримання під вартою керівнику органу прокуратури) з урахуванням нових законодавчих положень можна вести мову про такі найбільш значимі з точки зору права на свободу та особисту недоторканність «воєнні» особливості:

1) доповнення переліку підстав для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду або їхньої можливої альтернативи на період дії воєнного стану –

постанови керівника органу прокуратури, новою – виникнення обґрунтованих обставин, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину (п.6 ч.1 ст.615 КПК);

2) трикратне подовження максимально допустимого строку затримання (до 216 годин) без судового нагляду або прокурорського контролю (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК) та максимально допустимого строку для вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі (у разі неможливості проведення такої процесуальної дії у більш стислі строки) – до 72 годин (ч.7 ст.615 КПК);

3) встановлення тримання під вартою як безальтернативного запобіжного заходу до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-1, 258-258-5, 260, 261, 437-442 Кримінального кодексу України, проте за наявності ризиків, зазначених у статті 177 КПК (ч.6 ст.176 КПК);

4) запровадження механізму оскарження до слідчого судді рішень керівника органу прокуратури, зокрема – щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні окремих груп злочинів² (ч.4 ст.615 КПК);

5) запровадження можливості продовження до одного місяця строку дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою – керівником органу прокуратури неодноразово в межах строку досудового розслідування (ч.2 ст.615 КПК);

б) закріплення правила про «автоматичне» продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: а) обраного під час досудового розслідування (у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання) – до вирішення питання у підготовчому судовому засіданні,

² Йдеться про злочини, передбачені статтями 109-115, 121, 127, 146, 146-1, 147, 152-156-1, 185, 186, 187, 189-191, 201, 255-255⁻², 258-258⁻⁵, 260-263⁻¹, 294, 348, 349, 365, 377-379, 402-444 Кримінального кодексу України, а у виняткових випадках – також про інші тяжкі чи особливо тяжкі злочини, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні такого злочину.

але не більше 2 місяців (ч.5 ст.615 КПК); б) обраного під час судового провадження (у разі неможливості вирішення судом питання про його продовження) – до вирішення питання судом, але не більше 2 місяців (ч.6 ст.615 КПК).

Розглянути усі з перелічених нововведень з достатньою повнотою у рамках наукової статті достатньо проблематично, тому зосередимо наші дослідницькі зусилля на найбільш вагомим, на наш погляд, з точки зору прав і свобод людини процесуальних новелах.

Новодоповнена підстава для затримання особи повною мірою корелюється із аналогічною, що свого часу була запроваджена в рамках протидії корупційним злочинам (п.3 ч.1 ст.208 КПК) та організованій злочинності (п.4 ч.1 ст.208 КПК). Окрім того, цілковите узгодження прослідковується і у порівнянні з конвенційним стандартом правомірного обмеження права на свободу та особисту недоторканність: відповідно до пункту 1(с) статті 5 Конвенції про захист прав і основоположних свобод допустимими вважаються законний арешт або затримання особи, здійснені якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення, на чому вже наголошувалось у науковій літературі [5, с.20-21]. Водночас не можна не помітити «виходу» зазначеної обставини (як і «антикорупційної» та «організовано-злочинної») за конституційно допустимі межі тримання особи під вартою як тимчасового запобіжного заходу (ч.3 ст.29 Конституції України), де згадуються лише запобігання злочинів чи його переривання. Можна припустити, що потреба у закріплення нової підстави для затримання виникла у зв'язку з необхідністю легалізації утримання осіб за умов, коли на момент затримання відсутні зовнішні прояви як кримінально караного діяння, так і наміру продовжити злочинну діяльність (п.1 ч.1 ст.208 КПК), а доступна для сприйняття «слідова» картина не дозволяє однозначно стверджувати про вчинення особою злочину безпосередньо перед затриманням (п.2 ч.1 ст.208 КПК). Особливої актуальності описана вище потреба набуває після звільнення

тимчасово окупованих територій, коли постає питання про перевірку військовослужбовців збройних сил Російської Федерації на причетність до вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Водночас, згадані вище особи відповідно до положень Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, ратифікованої 03.07.1954 р., можуть «перебувати у руках» держави як військовополонені (ст.12), що, проте, не перешкоджає руху кримінального провадження щодо них і, за наявності підстав для того – обранню запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Отже, можна дійти висновку про те, що запроваджена підстава для затримання особи, будучи узгодженою із конвенційними стандартами правомірного втручання у право на свободу та особисту недоторканність, входить у дисонанс із конституційно окресленими рамками правомірного затримання. Такий екстраординарний підхід до нормативної регламентації суспільних відносин у не менш екстраординарних умовах все ж зобов'язує встановлювати різного роду запобіжники порушення прав людини. Це, у свою чергу, з урахуванням оцінного характеру вжитої у п.6 ч.1 ст.615 КПК нормативної конструкції («обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча...»), як і її довоєнних аналогів (п.п.3,4 ч.1 ст.208 КПК), дозволяє стверджувати про необхідність нормативного закріплення критеріїв оцінки наявності такої підстави, зокрема шляхом конкретизації ознак, за яких: а) особа буде вважатися «підозрюваною у вчиненні злочину», що підтверджуватиме *реальність кримінальної відповідальності*³; б) ризик втечі особи з метою ухилення від кримінальної відповідальності є не гіпотетичним, а дійсним, що свідчитиме про *реальність втечі особи*⁴.

³ На важливості обґрунтованої підозри не лише під час арешту особи, але і під час її досудового затримання як значимої частини гарантії, встановленої у п. 1 (с) ст. 5 Конвенції про захист прав і основоположних свобод, свого часу наголошував Європейський суд з прав людини (див. § 137 рішення у справі «Кавала проти Туреччини» (Kavala v. Turkey), заява № 28749/18, від 10 грудня 2019 року).

⁴ Згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини, важливим фактором під час оцінки ризику ухилення є реальна поведінка підозрюваного (див. § 63 рішення у справі «Сінкова проти України» (Sinkova v. Ukraine), заява № 39496/11, від 02 липня 2018 року; § 85 рішення у справі «Євгеній Гусєв проти Росії» (Yevgeniy Gusev v. Russia), заява № 28020/05, від 05 грудня 2013 року).

Подовження строків, пов'язаних із застосуванням тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання особи, корелюється зі значним масивом перешкод об'єктивного характеру, з якими зіштовхнулась вітчизняна система кримінальної юстиції в умовах російського військового вторгнення на територію України. Проте, об'єктивне підґрунтя пролонгації процесуальних строків знайшло нормативне відображення щодо такої процесуальної дії, як вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру (ч.7 ст.615 КПК), у той час як збільшення граничного строку затримання без будь-якого рішення (слідчого судді, суду, керівника органу прокуратури) законодавцем пов'язується не з існуванням обставин виключного характеру, але із самим фактом дії воєнного стану (абз.2 п.6 ч.1 ст.615 КПК). Тому не виключається ситуація, коли у регіоні, відносно вільному від активних бойових дій, строк обмеження права на свободу та особисту недоторканність буде обмежено у пропорції, відмінній від закріпленої в інших нормах-запобіжниках. Йдеться, передусім, про ч.2 ст.29 Конституції України, згідно з якою затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою, та ч.1 ст.211 КПК, виключення із якої запроваджено так і не було. Про неузгодженість запровадженої новації із конституційною гарантією неодноразово наголошувалося як до прийняття закону [10], так і після набрання ним чинності [5, с.23-24; 11]. Якщо у контексті норми процесуального закону поява правила про продовження строків призводить до порушень правил нормативної техніки та колізії норм, то у контексті конституційної гарантії можна вести мову про обмеження права на свободу й особисту недоторканність, яке згідно з ч.2 ст.64 Конституції України не допускається навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Вбачається, що зазначені строки потребують узгодження, яке, на думку авторів, варто зробити шляхом приведення акта нижчої юридичної сили (КПК) у відповідність до акта вищої (Конституція України). У разі ж збереження збільшених строків у трикратному розмірі цілком

доречним буде встановлення процесуальних запобіжників від можливих зловживань через закріплення зв'язку запровадженої норми не лише із дією воєнного стану, але і з об'єктивними обставинами, що унеможливають дотримання строку затримання без будь-якого рішення (слідчого судді, суду, керівника органу прокуратури) у 72 години, доказування наявності яких має покладати на суб'єкта, що звертається з відповідним клопотанням⁵.

Наділення керівника органу прокуратури функціями, властивими судовій гілці влади в особі слідчого судді, зачіпає низку прав і свобод людини як в частині гарантій окремих з них (наприклад, права на свободу та особисту недоторканість (ч.5 ст.29, ч.2 ст.30, ст.31 Конституції України), так і в частині спеціального права на доступ до судових засобів захисту (ст.55 Конституції України). Цілком схвальним є запровадження законодавцем можливості оскаржити рішення, дії чи бездіяльність, прийняті або вчинені керівником органу прокуратури в рамках виконання невластивих йому повноважень (п.2 ч.1 ст.615 КПК) до слідчого судді. Водночас, поза увагою законодавця залишилися процесуальні особливості реалізації такого механізму, зокрема: строк подання і розгляду таких скарг. Відсутність норм глави 26 «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування», які б корелювали зі специфічним «воєнним» предметом оскарження, не дозволяє «за замовчуванням» поширювати їхню дію на правовідносини, що виникають під час оскарження рішень, дій чи бездіяльності керівника органу прокуратури. З цього слідує нормативний вакуум щодо строків подання, строків розгляду, проміжних та підсумкових процесуальних рішень, що можуть прийматися під час та після розгляду таких скарг. Відсутність процедурних приписів ускладнює реалізацію права особи на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності, що можуть істотно зачіпати її права та свободи, а тому дає підстави стверджувати про певною мірою декларативність окресленого механізму. Допустимими шляхами виходу з описаної проблемної ситуації можуть стати: а) застосування

⁵ Аналогічно до логіки, закладеної щодо невідкладного обшуку (ч.3 ст.233 КПК України).

аналогії закону, коли застосовуватимуться норми щодо найбільш подібних за змістом правовідносин (глава 26 КПК України); б) внесення змін до ч.4 ст.615 КПК України і закріплення відсильної норми про порядок розгляду таких скарг у відповідності до положень глави 26 КПК України. Перший спосіб вимагає від правозастосувачів виходу за рамки чітко окреслених владних повноважень, що вважати найбільш доречним в екстремальних умовах достатньо складно. Другий спосіб, хоча і вимагає нормотворчих зусиль, з точки зору правової визначеності та ефективності правового регулювання виглядає найбільш перспективним. Окрім того, нормативного врегулювання потребує механізм апеляційного перегляду рішень, пов'язаних із обмеженням права на свободу та особисту недоторканність. Якщо за редакції КПК до введення воєнного стану вказане питання однозначно розв'язувалося позитивно з огляду на пряму згадку ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу в вигляді тримання під вартою у предметі апеляційного оскарження під час досудового розслідування (п.2 ч.1 ст.309 КПК), то після делегування судово-контрольних повноважень керівнику органу прокуратури зазначений процесуальний шлях фактично заблоковано: прокурор виносити ухвали права не має, а рішення ж слідчого судді, постановлене за результатами розгляду скарги на постанову керівника органу прокуратури, у переліку для апеляційного оскарження не згадується. На нашу думку, зазначена проблема потребує вирішення шляхом нормативного врегулювання, здатного забезпечити функціонування судового запобіжника від зловживань під час істотного обмеження прав і свобод людини у вигляді апеляційного перегляду відповідних рішень. Найбільш доречною виглядає така процесуальна конструкція оскарження: 1) постанова керівника органу прокуратури; 2) оскарження постанови до слідчого судді; 3) оскарження ухвали слідчого судді до суду апеляційної інстанції. Реалізація конструкції потребує внесення відповідних змін як до ч.1 ст.309 КПК України, так і до ч.4 ст.615 КПК України.

Висновки та пропозиції. У результаті проведеного дослідження доходимо висновку про те, що запровадження воєнного стану та військові дії на території України істотно вплинули на нормативне підґрунтя кримінальної процесуальної діяльності. Функціонування низки нововведених процесуальних механізмів нерозривно пов'язане з істотним обмеженням ключових прав і свобод людини, зокрема – і права на свободу та особисту недоторканність. У контексті останнього найбільш проблемними видаються: а) нова підстава для затримання особи; б) продовження строків обмеження права на свободу та особисту недоторканність особи та пов'язані з таким процесуальні запобіжники; в) делегування судово-контрольних повноважень керівнику органу прокуратури та трансформація інституту їхнього судового оскарження. Найбільш оптимальними з точки зору балансу між ефективністю кримінальної юстиції у вкрай складних умовах війни та максимально можливим за цих умов дотриманням прав і свобод людини виглядають такі пропозиції:

1) закріпити в рамках затримання особи без ухвали слідчого судді, постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану критерії оцінювання реальності причетності особи до вчиненого злочину та реальності загрози втечі останньої;

2) привести процесуальні строки затримання без ухвали слідчого судді, постанови керівника органу прокуратури у відповідність до конституційних положень або, у разі визнання законодавцем за доцільне збереження подовжених строків, встановити процесуальні запобіжники від можливих зловживань через закріплення зв'язку запровадженої норми не лише із дією воєнного стану, але і з об'єктивними обставинами, що унеможливають дотримання 72-годинного строку затримання;

3) врегулювати порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності керівника органу прокуратури, прийнятих або вчинених на виконання повноважень щодо судово-контрольної діяльності, шляхом прямого відсилання до норм глави 26 КПК;

4) адаптувати механізм апеляційного оскарження рішень, пов'язаних із обмеженням права на свободу та особисту недоторканність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Львів-Одеса, 2022. 31 с.

2. Беспалько І.Л., Кисельова О.М. Повноваження прокурора як учасника кримінального провадження під час воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 362-365. URL: http://sej.org.ua/4_2022/86.pdf. (дата звернення: 10.09.2022).

3. Гловюк І., Завтур В. Кримінальне провадження в умовах воєнного стану. *Вища школа адвокатури НААУ*. 2022. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/kryminalne-provadhennya-v-umovah-voyennogo-stanu/>. (дата звернення: 10.09.2022).

4. І. Гловюк, В. Завтур Новели здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: зміни до КПК України від 03 березня 2022 та роз'яснення Верховного Суду. Курси з підвищення кваліфікації адвокатів. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-zdijsnennya-kryminalnogo-provadhennya-v-umovah-voyennogo-stanu-zminy-do-kpk-ukrayiny-vid-03-bereznya-2022-ta-roz-yasnennya-verhovnogo-sudu/>. (дата звернення: 10.09.2022).

5. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального

процесуального кодексу України. Видання 2. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. 58 с.

6. Вішневік Н. Воєнні трансформації КПК України (внесення відомостей до ЄРДР, проведення та фіксація слідчих дій в умовах воєнного стану). *Юридична газета онлайн* (13 травня 2022). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/voenni-transformaciyi-kpk-ukrayini.html>. (дата звернення: 10.09.2022).

7. Цермолонський І. Кримінальні провадження в умовах воєнного стану. *Юридична газета онлайн* (17 червня 2022). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalni-provadhennya-v-umovah-voennogo-stanu.html>. (дата звернення: 10.09.2022).

8. Чуприна З. Особливості кримінального процесу в умовах воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/212017_osoblivost-krimnalnogo-protsesu-v-umovakh-vonnogo-stanu. (дата звернення: 10.09.2022).

9. Моїсєєва А. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану та в особливий період. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/osoblivosti-zdijsnennya-kriminalnogo-provadhennya-v-umovah-voyennogo-nadzvichajnogo-stanu-ta-v-osoblivij-period/>. (дата звернення: 10.09.2022).

10. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» № 07/2-2022/62832 від 14.04.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39256?fbclid=IwAR0cBDPe5mZconK5Ym8cQxEigdc72tArYvOIXaqlaesFu> (дата звернення: 10.09.2022).

11. Пеліхос Є. Як захистити особу від тривалого затримання з надуманих підстав. *Закон і Бізнес*. 2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/151372.html>. (дата звернення: 10.09.2022).

УДК: 349.6

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3420-0353>

e-mail: m.v.trotska@ nlu.edu.ua

Maryna V. Trotska,
Assistant Professor at the Department
Constitutional, Administrative, Environmental and
Labour Law
(Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi
National Law University)

Троцька Марина Василівна,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного, екологічного та
трудового права
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ

SEPARATE ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION TOWARD THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO GENERAL WATER USE

Анотація. Право загального водокористування має важливе значення при задоволенні громадянами своїх потреб в процесі реалізації життєдіяльності. Здійснюючи таку можливість, відбувається втручання в навколишнє природне середовище, що повинно супроводжуватись найменшим впливом на нього.

У зв'язку з цим, актуальним було і залишається питання, що стосується права загального водокористування, а саме, його реалізації, яка відбувається на підставі чинного законодавства за існування певних обставин. Право загального водокористування здійснюється за наявності таких умов: 1) використання водного об'єкта для задоволення певних потреб; 2) безкоштовно, без його закріплення за окремими особами і без надання відповідних дозволів; 3) з мінімальним впливом; 4) при відсутності обмежень, які б не дозволили реалізувати таку можливість у разі їх існування.

Право загального водокористування, має похідний характер від права загального природокористування та є більш конкретизованим. Його специфіка проявляється, наприклад, через потреби, які можна задовольнити при його здійсненні.

Поряд з іншим, під час проведеного аналізу, звертається увага на обмеження, які повинні бути відсутні при виявленні бажання реалізувати право загального водокористування, за винятком тих, які передбачені законодавством України. Не допускається як безпосереднє обмеження права загального водокористування, яке має місце саме при обмеженні купання, любительського і спортивного рибальства та ін. при наявності доступу до водного об'єкта, так і опосередковане обмеження цього права, саме коли відсутній сам доступ до узбережжя водних об'єктів, наприклад, при встановленні огорож або інших конструкцій та в інших випадках, коли немає можливості навіть дістатися до них.

Дослідження окресленої проблематики вказує на необхідність більш чіткого визначення законодавчих положень, що стосуються права загального водокористування, що є необхідним для кожного із суб'єктів, які приймають участь як в його реалізації, так і його охороні.

Ключові слова: екологічні права громадян, право загального природокористування, право водокористування, право загального водокористування, використання водного об'єкта, обмеження загального водокористування.

Summary. The right to general water use is important for citizens to satisfy their needs while doing daily living activities. Having this possibility means interfering with the surrounding natural environment and this should be done with the least impact on it.

In this regard, the issue related to the right of general water use, namely, its implementation, taking place on the basis of current legislation under certain circumstances, has always been and still remains relevant. The right to general water

use is exercised under the following conditions: 1) use of a water object to meet certain needs; 2) free of charge, without attaching it to individual persons and without granting certain permissions; 3) with minimal impact; 4) without restrictions that would not allow realizing such an opportunity.

The right to general water use is derived from the right to general nature use and is more specific. Its specificity is evident, for example, through the needs that can potentially be satisfied during its implementation.

Along with other things, while conducting the analysis, attention is drawn to the restrictions that should be absent in order to realize the right to general water use, except those provided for by the legislation of Ukraine. It is not allowed to use the direct restriction of the right to general water use, relating to bathing, recreational and sports fishing, etc. having access to a water body, as well as the indirect restriction of this right, for example when there is no access to the coast of water bodies in the form of installed fences or other structures and in other cases when there is no possibility to even get to such water bodies.

The study of the outlined problems indicates the need for a clearer definition of the legal provisions relating to the right to general water use, which is necessary for each of the subjects that take part in both its implementation and protection.

Keywords: environmental rights of citizens, the right to general nature use, the right to water use, the right to general water use, use of a water object, restrictions on general water use.

Постановка проблеми. Екологічні права мають важливе значення в процесі реалізації громадянами своєї життєдіяльності, що пов'язана зі здійсненням можливостей для досягнення поставленої мети. Знаючи такі можливості та розуміючи їх, можна досягнути найбільш бажаного результату при їх реалізації.

Перелік екологічних прав закріплено в ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1]. Серед передбачених у цьому

переліку прав визначено право на здійснення загального використання природних ресурсів (п. г) ч. 1).

Право загального природокористування є особливою правовою конструкцією з тільки їй властивим змістом, в основі якої лежить нерозривний природний зв'язок людини і природи [2, с. 79].

За ч. 2 ст. 38 цього Закону: законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

Відповідно, зазначена норма знаходить своє відображення у положеннях поресурсного законодавства, які, в свою чергу, мають свою специфіку в залежності від того про який природний об'єкт йдеться. Зокрема, наприклад, у Водному кодексі України передбачається право загального водокористування (ст. 47 Водного кодексу України), окремі аспекти правового регулювання реалізації якого, і досліджуються у цій статті.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Вивченням проблематики, що стосується права загального водокористування займалися різні науковці, а саме, Г.В. Анісімова [3], В.О. Джуган [4], Н.Р. Кобецька [5], А.К. Соколова [6], М.К. Черкашина [7] та інші, які розкривали ті чи інші його аспекти. Під час дослідження хотілося б звернути увагу саме на те за яких умов воно здійснюється належним чином, так як це питання було і залишається актуальним [6, с. 9] у спектрі положень розд. І «Існуючі проблеми та сучасний стан довкілля в Україні» Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [8] щодо переважно нераціонального здійснення в країні водокористування.

Мета. Опрацювання нормативно-правового підґрунтя, наукових позицій та судової практики при дослідженні умов реалізації права загального водокористування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 47 Водного кодексу України [9]: загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на прогулянкових суднах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів. Не дивлячись на те, що деякі нормативні акти водного законодавства, на перший погляд, спрямовані на захист публічних екологічних інтересів, проте опосередковано сприяють і здійсненню права загального водокористування [10].

Право загального водокористування йде в унісон із правом визначеним положеннями Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Загальне водокористування здійснюється для задоволення відповідних потреб при дотриманні визначених вимог із досягненням необхідних цілей. Наприклад, у ч. 1 ст. 64 Водного кодексу України передбачається, що користування водами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях здійснюється в порядку загального водокористування.

На загальнотеоретичному науковому рівні визначають ознаки права загального водокористування [11], особливості загального водокористування [4, с. 11].

Відповідно при аналізі вказаних вище положень можемо зазначити, що при реалізації права загального водокористування відбувається, по-перше, використання водного об'єкта для задоволення певних потреб, по-друге, безкоштовно, без його закріплення за окремими особами і без надання відповідних дозволів, по-третє, з мінімальним впливом на нього, по-четверте,

при відсутності обмежень, які б не дозволили реалізувати таку можливість у разі їх існування.

Відповідно, в першу чергу, при здійсненні права загального водокористування необхідно звертати увагу на потреби для задоволення яких і використовуються водні об'єкти. Виходячи із словникового джерела [12], потреба – це те, без чого не можна обійтись; вимоги, які необхідно задовольнити. Тобто, це те, що виступає певною рушійною силою у необхідності, щось вчиняти чи утримуватися від чогось для отримання бажаного результату, що обумовлено певними обставинами.

Відповідно серед потреб, за посиланням на ч. 1 ст. 47 Водного кодексу України, зазначаються купання, плавання на прогулянкових суднах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць. Окрім того, в положеннях Водного кодексу України передбачається використання води для питних і господарсько-побутових потреб населення в порядку нецентралізованого водопостачання відповідними суб'єктами при здійсненні її забору безпосередньо з поверхневих або підземних водних об'єктів у порядку загального водокористування (ч. 1 ст. 60), а також для потреб сільського і лісового господарства (ч. 1 ст. 65). При захисті права загального водокористування в суді також фокусується увага й на потребах, які є необхідними при його здійсненні, наприклад, позивачі зверталися до суду у зв'язку з неможливістю реалізувати любительське рибальство [13-14], купання, напування худоби [15].

Якщо в ч. 2 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» потреби формулюються через більш загальні категорії, то у Водному кодексі України поряд із загальними формулюваннями, йде більша їх конкретизація. Про що також зазначається на загальнотеоретичному науковому рівні [3, с. 9]. Вивчаючи вказані поняття можна прийти до висновку, що, якщо одні зазначаються у нормах чинного законодавства, наприклад, такі як

любительське рибальство (ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [16]), спортивне рибальство (ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»), то інші взагалі не вказуються на законодавчому рівні, в зв'язку з чим можуть виникати труднощі при їх визначенні.

По-друге, право загального водокористування здійснюється безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами і без надання відповідних дозволів. Зокрема, воно не пов'язано з визначенням суб'єктів, через необхідність їх щось сплачувати та отримувати дозволи.

Стосовно безоплатності, то вона передбачається не лише при здійсненні права загального водокористування, а й при безперешкодному доступі у межах пляжної зони, які в населених пунктах уповноваженими на те органами виділяються та облаштовуються, а також до берегів річок, водойм та островів для загального водокористування, крім земель охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон та зон особливого режиму використання земель, а також земельних ділянок, на яких розташовані відповідні споруди та об'єкти (ст. 88 Водного кодексу України). В окремих судових рішеннях на це звертається увага при обґрунтуванні вимог, щодо визнання незаконною бездіяльності та зобов'язання вчинити певні дії чи про усунення перешкод у загальному водокористуванні з боку позивача [17-18].

По-третє, право загального водокористування повинно здійснюватися з найменшим впливом на водний об'єкт і хоча безпосередньо така вимога не закріплена у ст. 47 Водного кодексу України таке розуміння виникає при її аналізі. Реалізація цього права пов'язана з мінімально можливим впливом на водний об'єкт, зокрема, та втручання в більш загальні природні процеси, які відбуваються, в тому числі, із залученням таких об'єктів. На противагу господарській діяльності, яка як зазначається на загальнотеоретичному науковому рівні, реалізується через механізми природокористування, спричиняє

негативні наслідки для природних екосистем, веде до їх виснаження, зменшення запасів природних ресурсів, забруднення тощо [5, с. 18]. Окрім того, одним із принципів охорони навколишнього природного середовища поряд з іншим визначено вирішення питань ... використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку (п. і) ч. 1 ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Поряд із зазначеним вище окремої уваги заслуговують законодавчі положення в яких вказується про відсутність обмежень, які б не дозволили реалізувати право загального водокористування у разі їх існування, крім випадків передбачених законом.

Зокрема, з одного боку, право загального водокористування може бути обмежено у порядку, визначеному статтею 47 Водного кодексу України (ч. 5 ст. 45 Водного кодексу України). З метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та з інших передбачених законодавством підстав уповноважені органи за визначеної процедури встановлюють місця, де забороняється купання, плавання на човнах, забір води для питних або побутових потреб, водопій тварин, а також за певних підстав визначають інші умови, що обмежують загальне водокористування на водних об'єктах, розташованих на їх території (ч. 2 ст. 47 Водного кодексу України). Окрім цього у ч. 1 ст. 45 ВК України зазначається, що у разі маловоддя, загрози виникнення епідемій та епізоотій, а також в інших передбачених законодавством випадках права водокористувачів можуть бути обмежені або змінені умови водокористування з метою забезпечення охорони здоров'я людей та в інших державних інтересах. Наприклад, у п. 5 розд. II «Вимоги безпеки до пляжів, місць масового відпочинку людей на водних об'єктах» Правил охорони життя людей на водних об'єктах України [19] передбачається, що обмеження, припинення або заборона використання водних об'єктів для купання, масового відпочинку людей, плавання на маломірних/малих суднах, заняття відповідними

видами спорту та туризму або інших рекреаційних цілей встановлюються відповідно до вимог Водного кодексу України та цих Правил з обов'язковим оповіщенням людей через засоби масової інформації, шляхом встановлення спеціальних інформаційних знаків та іншими способами. Як визначається на загальнотеоретичному науковому рівні інститут обмежень є проявом узгодження державного регулювання водних правовідносин та самостійності здійснення своїх прав водокористувачами [4, с. 10].

З іншого боку, забороняється обмеження загального водокористування, у тому числі обмеження купання та плавання на прогулянкових суднах, любительського і спортивного рибальства, причалювання до берега у світлу пору доби у зв'язку з перебуванням земельних ділянок прибережних захисних смуг (пляжної зони) у користуванні юридичних або фізичних осіб, крім випадків, передбачених законом (ч. 2 ст. 47 ВК України).

У свою чергу, щодо судової практики, то наприклад, у одному із судових рішень [15], при дослідженні аргументів з боку позивача та відповідача, суд визнав позицію позивача більш аргументованою, звернувши увагу на те, що відповідач не надав будь-яких доказів того, що були встановлені умови та обмеження загального водокористування, погоджені з відповідним уповноваженим на те органом, і ці умови та обмеження були доведені до відома населення. Будь-які оголошення, повідомлення щодо обмеження орендарем загального водокористування були відсутні, як і виділені та облаштовані місця для купання, напування тварин, любительської та спортивної риболовлі. За таких обставин за ст. 47 ВК України загальне водокористування визнається дозволеним без обмежень. Окрім того, факти обмеження загального водокористування з боку відповідача підтверджувалися й іншими доказами.

Тобто, на рівні чинного законодавства забороняється обмеження загального водокористування, окрім випадків, які пов'язані з виникненням підстав за яких уповноважені органи в межах визначеного порядку можуть його обмежити з метою запобігання створення ситуацій при яких може бути завдана

шкода життю та здоров'ю громадян, природним об'єктам. Наприклад, правила та обмеження щодо загального водокористування [20-21].

Окрім того, обмеження доступу громадян у будь-який спосіб (у тому числі шляхом влаштування огорож або інших конструкцій) до узбережжя водних об'єктів на земельних ділянках прибережних захисних смуг, що перебувають у користуванні громадян або юридичних осіб, а також справляння за нього плати є підставою для припинення права користування земельними ділянками прибережних захисних смуг за рішенням суду (абз. 2 ч. 4 ст. 60 Земельного кодексу України [22]; ст. 88 Водного кодексу України).

Відповідно, з урахуванням зазначеного вище, не допускається як безпосереднє обмеження права загального водокористування, яке має місце саме при обмеженні купання, любительського і спортивного рибальства та ін. при наявності доступу до водних об'єктів, так і опосередковане обмеження цього права, саме коли відсутній сам доступ до узбережжя водних об'єктів, наприклад, при встановленні огорож або інших конструкцій та в інших випадках, коли немає можливості навіть дістатися до них, крім випадків передбачених законом.

Висновки та пропозиції. Тобто, право загального водокористування здійснюється за наявності таких умов: 1) використання водного об'єкта для задоволення певних потреб; 2) безкоштовно, без його закріплення за окремими особами і без надання відповідних дозволів; 3) з мінімальним впливом; 4) при відсутності обмежень, які б не дозволили реалізувати таку можливість у разі їх існування. Окремі з них зазначені у положеннях Водного кодексу України, а інші було б доречно передбачити шляхом внесення змін до вказаного кодексу.

Аналіз нормативно-правового підґрунтя та наукового доробку в межах визначеної проблематики, вказує на необхідність більш чіткого визначення термінів, які її стосуються на рівні чинного законодавства, що є вкрай необхідним для розуміння його сутності як в теперішньому, так і при проведенні наукових досліджень у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
2. Шеховцов В.В. Доктринально-правове та практичне осмислення проблем реалізації права загального використання об'єктів тваринного світу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. Вип. 2. С. 78-84. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/2/15.pdf>. (дата звернення: 01.07.2022).
3. Анісімова Г.В. Законодавчі проблеми забезпечення права загального природокористування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_13. (дата звернення: 01.07.2022).
4. Джуган В. О. Правове регулювання використання та охорони вод в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 19 с.
5. Кобецька Н.Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 271 с.
6. Соколова А.К. Проблеми законодавчого забезпечення права водокористування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_29. (дата звернення: 01.07.2022).
7. Черкашина М.К. Проблеми правового регулювання використання водних джерел в Україні. *Теорія і практика правознавства*. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_13. (дата звернення: 01.07.2022).
8. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.
9. Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
10. Черкашина М.К. Юридичні гарантії права природокористування: автореф. дис... канд. юрид. наук. Харків. 2008. 20с.

11. Платонова Є.О. Загальне водокористування та межі його правового регулювання. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10849/PLATONOVA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (дата звернення: 01.07.2022).

12. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/potreba>. (дата звернення: 01.07.2022).

13. Рішення Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 04.02.2020 р. у справі № 133/2348/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87529538>. (дата звернення: 01.07.2022).

14. Рішення Сквирського районного суду Київської області від 04.04.2019 р. № 376/1395/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81930443>. (дата звернення: 01.07.2022).

15. Рішення Балтського районного суду Одеської області від 09.02.2021р. у справі № 493/2120/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94976871>. (дата звернення: 01.07.2022).

16. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08 липня 2011 р. № 3677-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155.

17. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 19.02.2021 р. у справі № 160/5771/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95271667>. (дата звернення: 01.07.2022).

18. Рішення Берегівського районного суду Закарпатської області від 14.05.2020р. у справі № 297/807/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89439103>. (дата звернення: 01.07.2022).

19. Про затвердження Правил охорони життя людей на водних об'єктах України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 квітня 2017 р. № 301. *Офіційний вісник України*. 2017. № 42. Ст. 1312.

20. Правила та обмеження щодо загального водокористування на ставку № 36. Іванівської. URL: <https://mk-vodres.davr.gov.ua/node/1172>. (дата звернення: 01.07.2022).

21. Про затвердження Правил загального водокористування на території Косівської міської ради: рішення Косівської міської ради Косівського району Івано-Франківської області від 10 вересня 2021 року № 1323-13\2021 URL: <https://kosivmr.if.ua/4759/>. (дата звернення: 01.07.2022).

22. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

УДК: [343.98:159.9]:343.13
ORCID: 0000-0 003-1649- 6437
e-mail: chernygnadiy@gmail.com

Hennadii O. Chorny,
Associated Professor at the Department of
Criminalistics
(The Yaroslav Mudriy National Law University)

Maryna V. Kostenko,
Associated Professor at the Department of
Criminalistics
(The Yaroslav Mudriy National Law
University)

ORCID: 0000-0002-1535- 3912
e-mail: kostenko884@gmail.com

Чорний Геннадій Олексійович,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

Костенко Марина Володимирівна,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

**СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА:
ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ**

**FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION:
FEATURES OF APPOINTMENT IN CRIMINAL JURISDICTION**

Анотація. Стаття присвячена проблемі призначення судово-психологічної експертизи в кримінальному судочинстві. При розслідуванні кримінальних правопорушень та безпосередньому розгляді справ у суді у деяких випадках виникає необхідна потреба у використанні спеціальних знань у галузі психології. Діюче кримінальне процесуальне законодавство передбачає наступні форми використання спеціальних знань: 1. Участь спеціаліста-психолога при проведенні гласних слідчих (розшукових) дій (наприклад при проведенні допиту малолітньої або неповнолітньої особи); 2. Призначення та проведення судово-психологічної експертизи. В сучасній криміналістичній літературі відрізняють ще отримання учасниками кримінального провадження (слідчими, прокурорами, захисниками) консультацій спеціалістів у галузі психології з метою найбільш ефективного проведення та отримання доказової інформації від потерпілих,

свідків, підозрюваних. Авторами роботи здійснена спроба систематизації як основних напрямків призначення судово-психологічної експертизи так й постановки на розгляд експертам орієнтованого кола питань. Дослідниками до основних напрямків проведення судово-психологічних досліджень віднесені: - встановлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи, які суттєво вплинули на її поведінку під час вчинення нею протиправних дій; індивідуально-психологічних і вікових особливостей, рівня психічного розвитку) правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, і давати про них правильні показання; -- встановлення, чи перебувала підекспертна особа у момент вчинення злочину в стані фізіологічного афекту; - встановлення, чи перебувала підекспертна особа у період, який передував вчиненню злочину, або в момент вчинення злочину, в емоційному стані, який істотно впливав на здатність правильно усвідомлювати явища дійсності, зміст конкретної ситуації (емоційні стани типу великого нервово-психічного напруження); - встановлення здатності підекспертної особи розуміти характер і значення дій, які застосовані до них, і чинити опір; - установа принципів можливості виникнення у суб'єкта в конкретній ситуації психічних станів, які роблять неможливим або істотно утруднюють виконання професійних функцій; - встановлення, чи перебував померлий у період, який передував смерті, у психічному стані, що схилив до самогубства, і, якщо перебував у цьому стані, чим він міг бути викликаний.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, експерт, психічна діяльність.

Summary. The article is devoted to the problem of appointment of forensic psychological examination in criminal proceedings. When investigating criminal offenses and directly considering cases in court, in some cases there is a necessary need to use special knowledge in the field of psychology. Current criminal procedural legislation provides for the following forms of use of special knowledge: 1.

Participation of a specialist psychologist in the conduct of public investigative (search) actions (for example, in the interrogation of a minor or a minor); 2. Appointment and conduct of forensic psychological examination. In modern forensic literature, the participants in criminal proceedings (investigators, prosecutors, defense attorneys) receive consultations from specialists in the field of psychology in order to conduct and obtain evidentiary information from victims, witnesses, and suspects in the most effective way. The authors of the work made an attempt to systematize both the main directions of the assignment of forensic psychological examination and the presentation of a focused range of issues to experts. The researchers include the following as the main areas of forensic psychological research: -establishment of individual and psychological characteristics of the sub-expert person, which significantly influenced his behavior during the commission of illegal actions by him; - establishing the basic ability of a sub-expert person (taking into account individual psychological and age characteristics, level of mental development) to correctly perceive the circumstances that are important for the case, and to give correct testimony about them; -- establishing whether the person under examination was in a state of physiological affect at the time of committing the crime; determination of whether the sub-expert person was in the period preceding the commission of the crime, or at the time of the commission of the crime, in an emotional state that significantly affected the ability to correctly perceive the phenomena of reality, the content of a specific situation (emotional states of the type of great neuropsychological tension); - establishing the ability of a sub-expert person to understand the nature and meaning of the actions applied to them, and to resist; - establishing the fundamental possibility of the subject's occurrence in a specific situation of mental states that make it impossible or significantly difficult to perform professional functions; - establishing whether the deceased was in a mental state tending to suicide in the period preceding death, and, if so in this state, what could have caused it.

Key words: forensic psychological examination, expert, mental activity.

Постановка проблеми. При призначенні судово-психологічної експертизи в кримінальному судочинстві виникають деякими спірні питання щодо одержання даних, які дозволяють зрозуміти поведінку підозрюваних (обвинувачених), потерпілих, правильно кваліфікувати їх дії. Висновки експертів-психологів дозволяють встановити обставини вчинення кримінального правопорушення, які впливають на ступень вини та/або виключають її взагалі.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Теоретичною основою роботи послужило ретельний аналіз та вивчення останніх наукових розробок та публікацій фахівців у досліджувальній галузі – В.Л. Васильєва, А.В. Дулова, В.В. Романова, В.О. Коновалової, В.Ю. Шепітько тощо. Практичною основою є висновки провідних експертів-психологів Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Метою статті є встановлення та дослідження основних напрямків призначення судово-психологічної експертизи, кола питань, які розглядає експерт-психолог та підкріплення наукових положень практичними висновками експертиз, призначених при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Діюче кримінальне процесуальне законодавство у частині 1 статті 242 КПК України передбачає, що «... експертиза проводиться з метою з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження» [1].

Частина 2 вищезазначеної статті передбачає обов'язкові випадки забезпечення проведення експертиз, а саме: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці

відомості; 5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [1].

Однак слід зазначити, що цей перелік не є вичерпаним в залежності від виду розслідуваного кримінального правопорушення та відповідних завдань досудового слідства.

Однією з таких експертиз є психологічна експертиза в кримінальному судочинстві.

Судово-психологічна експертиза розглядається як експертне дослідження, предметом якого є факти, що належать до психічної діяльності людини і мають значення для органів правосуддя [3, с.258-259].

Об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку). Психологічна експертиза також може бути часткою комплексного експертного дослідження, якщо в органі (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), виникають питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза). До цього переліку також можуть належати психолого-почеркознавча та психолого-лінгвістична експертизи [2; 5, с.29-30].

Психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і

поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

При проведенні психологічних експертиз використовуються загальновідомі в науковій практиці психологічні методики і такі, що пройшли державну атестацію, та їх авторські модифікації, що відбираються з урахуванням специфіки експертних досліджень і конкретних питань, поставлених перед психологічною експертизою.

Для проведення дослідження орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), надає експерту можливість психологічного обстеження підекспертної особи та матеріали справи.

Для проведення психологічної експертизи (з огляду на вік підекспертної особи та виходячи з питань, поставлених перед експертом) експерту необхідно надати: медичну документацію, особову справу, шкільні характеристики і характеристики з місця роботи, свідчення співучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертна особа близько спілкувалася. У свідченнях рідних та близьких повинні бути відображені особливості її розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні їй схильності, захоплення, інтереси. За наявності також надаються щоденники, листи, зразки творчості підекспертної особи.

Органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), особливу увагу слід приділити свідченням або відомостям про особливості поведінки підекспертної особи у проблемних ситуаціях (конфлікти, покарання, втрати тощо) та свідченням про особливості її емоційного стану в певних обставинах (безпосередньо у момент подій, у час, що передував подіям, а також після їх завершення).

Під час проведення психологічної експертизи досліджуються автентичні показання, тобто такі, які не залежать від будь-якого стороннього впливу або примусу. Нині існують широкі можливості у проведенні судово-психологічної експертизи.

До компетенції (основних напрямів) судово-психологічної експертизи можуть належати [3, с. 113]:

1) Встановлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи, які суттєво вплинули на її поведінку під час вчинення нею протиправних дій.

Так, М., К., З. обвинувачувалися в тому, що в певний період у складі організованої злочинної групи з А. та за попередньою змовою з Х. на території м. Харкова вчинили низку злочинів, пов'язаних із таємним та відкритим викраденням майна громадян.

На розгляд експерту були поставлені наступні запитання: 1. Які індивідуально-психологічні особливості М.? 2. Які індивідуально-психологічні особливості могли вплинути на поведінку М. у досліджуваній ситуації? 3. Чи є у М. такі індивідуально-психологічні особливості як схильність до лідерства, домінантність над іншими особами чи підпорядкованість іншим особам?

Відповідно до висновків експертизи щодо поставлених слідчим та прокурором запитань: 1. Індивідуально-психологічні особливості М. є те, що він з раннього дитинства важко адаптувався до навколишнього його соціального середовища у зв'язку з вродженою недостатністю психофізіологічного розвитку, що виражається, головним чином, в емоційно-вольовій нестійкості. У школі був грубим, зухвалим, непосидючим, забіячним, часто пропускав заняття. Ні сім'я, ні школа не вплинули на його поведінку благодетельного психокоррекційного впливу. Після закінчення 8 класів школи М. ніде більше не вчився та не працював. На життя заробляв тимчасовим заробітком. З 1997 р., тобто у віці 21 року почав вживати наркотичні речовини. 2. Істотний вплив на поведінку М. у досліджуваній ситуації надали такі його індивідуально-психологічні особливості, як вільне ставлення до загальноприйнятих моральних правил та норм, тенденція до уникнення відповідальності. 3. У М. є така особистісна особливість, як висока конформність поведінки, тобто схильність до

підпорядкованості іншим. Схильностей до лідерства, домінантності, ухвалення самостійних рішень у М.не знайдено.

2) Встановлення принципової здатності підекспертної особи (з урахуванням індивідуально-психологічних і вікових особливостей, рівня психічного розвитку) правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, і давати про них правильні показання.

До орієнтованого переліку питань можуть бути включені наступні - Чи спроможна підекспертна особа з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо) усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки?

Чи здатна підекспертна особа з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

3) Встановлення, чи перебувала підекспертна особа у момент вчинення злочину в стані фізіологічного афекту;

Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій в емоційному стані (і в якому саме (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо)), що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку (або згідно зі справою на діяльність, виконання професійних обов'язків)? Чи перебувала підекспертна особа в стані вираженого емоційного збудження або емоційного напруження, що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання? Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання?

4) Встановлення, чи перебувала підекспертна особа у період, який передував вчиненню злочину, або в момент вчинення злочину, в емоційному

стані, який істотно впливав на здатність правильно усвідомлювати явища дійсності, зміст конкретної ситуації (емоційні стани типу великого нервово-психічного напруження); Чи спроможна підекспертна особа з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо) усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки? Чи здатна підекспертна особа з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

5) Встановлення здатності підекспертної особи розуміти характер і значення дій, які застосовані до них, і чинити опір.

Так, досудовим слідством встановлено, що приблизно о 22 годині у дворі будинку №22 на вул. Прохідна у м. Харкові гр. Ч., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, із застосуванням психічного насильства, діючи всупереч волі малолітньої Б., здійснив з останньої оральний статевий акт.

На розгляд експерту були поставлені наступні запитання: 1. Які індивідуально-психологічні особливості потерпілої Б.? 2. Чи могла малолітня Б. розуміти характер і значення дій, що здійснюються з нею? 3. Чи могла малолітня Б. чинити опір при здійсненні з нею орального статевого акту? 4. Чи має малолітня Б. підвищеною схильністю до фантазування?

Експертним шляхом було встановлено, що: 1. Індивідуально-психологічними особливостями Б., є: малолітній вік, достатній рівень загального психічного розвитку, розвинена образна та механічна пам'ять, відсутність порушень у функціонуванні когнітивних процесів, емоційно-вольова незрілість, невпевненість у собі, відсутність інтуїції у міжособистісних відносинах, залежність від дорослих, підпорядкованість, старанність. 2. Б., з урахуванням її малолітнього віку та індивідуально-психологічних особливостей, не розуміла характер і значення, що здійснюються з нею дій, але могла правильно сприймати,

запам'ятовувати і в подальшому відтворювати події, що відбуваються з нею. 3. Малолітня Б. при здійсненні з нею Ч., інкримінованих йому дій, не могла чинити йому опору. 4. Малолітня Б. не має підвищеної схильності до фантазування.

6) Установлення принципової можливості виникнення у суб'єкта в конкретній ситуації психічних станів, які роблять неможливим або істотно утруднюють виконання професійних функцій; Чи мали суттєвий вплив індивідуально-психологічні особливості та емоційний стан підекспертної особи на її поведінку в аварійній ситуації (у справах щодо керування транспортом або механізмами й автоматизованими системами на виробництві тощо)?

7) Встановлення, чи перебував померлий у період, який передував смерті, у психічному стані, що схилив до самогубства, і, якщо перебував у цьому стані, чим він міг бути викликаний.

Так, у квартирі № 23 по вул. Велики Бурлука у м. Харкові виявлено у петлі труп малолітнього С., 06.07.1990 р.н. Згідно з висновком судово-медичної експертизи трупа С. його смерть обумовлена здавленням органів шийї петлею під час повішення, що супроводжувалися механічною асфіксією (т-3 л.д. 5-6). За цим фактом прокуратурою Харківської області порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ст. 120 ч. 3 КК України.

На вирішення експертизи поставлено такі питання: «1. Які індивідуально-психологічні особливості С., 06.07.1990 р.н.? 2. У якому психічному стані перебував С., 06.07.1990 р.н., у період, що передує його смерті? 3. Чи не був малолітній С. у період, що передує його смерті, у стані, що привертає до самогубства, якщо так, то в чому це виражалось і чим цей стан міг бути обумовлений (викликаний)?

Відповідно до висновків на запитання 1. Індивідуально-психологічними особливостями С. є: емоційна нестійкість, стриманість у прояві своїх емоцій, деяка скритність, виражена потреба в досягненні успіху та схвалення з боку оточуючих, виборча товариськість, схильність до прояву агресивності щодо матері в період дорослішання, обумовлений жорсткою опікою матері, недолік

самоконтролю, знижена здатність до переробки конфліктів у сфері міжособистісних відносин, недостатня сформованість системи цінностей, що характерно для дітей 12-13 річного віку та ін. [4, с. 192].

Висновки та пропозиції. Таким чином приймаючи до уваги вищезазначені наукові положення судово-психологічна експертиза спрямована на дослідження змісту і структури індивідуальної свідомості та поведінки людей у процесі здійснення тих чи інших дій або відображення явищ навколишньої дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-13. Ст.83.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 за № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>. (дата звернення: 01.09.2022).
3. Шепітько В.Ю. Велика українська юридична енциклопедія. Том 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Харків: Право, 2018. 952с.
4. Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. Юридична психологія: підручник. Харків: Право, 2019. 288с.
5. Боянжу М. Г. Психолого-педагогічна експертиза: метод. посіб. Херсон, 2003. 178 с.

Відомості про авторів

ГНАТЮК АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ

кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, адвокат.

ГРИНЬКО ЛАРИСА ПЕТРІВНА

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права», адвокат.

КОЗАЧЕНКО АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Відомості про авторів

НОГА ПЕТРО ПЕТРОВИЧ

асистент кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, аспірант Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, молодший науковий співробітник Лабораторії дослідження проблем національної безпеки в сфері громадського здоров'я НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

СКРИПНИК АНДРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ТІТКО ІВАН АНДРІЙОВИЧ доктор

юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Відомості про авторів

ТРОЦЬКА МАРИНА ВАСИЛІВНА

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ЧОРНИЙ ГЕННАДІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

КОСТЕНКО МАРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.